

Riksantikvarieämbetet
Statens historiska museer
Kulturmiljöavdelningen
Plan- och fornminnesenheten
Per-Olof Remmare, 08/783 91 74

BESLUT

1997-08-18

513-2974-1997

1997-06-27

224-97-9751

Länsstyrelsen
Stockholms län
Box 220 67

104 22 Stockholm

Revidering av värdetexter för områden i Stockholms län som är av riksintresse för kulturmiljövården enligt 2 kap 6 § lag om hushållning med naturresurser m.m. (NRL)

Beslut

Med stöd av förordningen (1993:191) om tillämpning av lagen (1987:12) om hushållning med naturresurser m.m. (NRL) och med ändring av sitt beslut den 5 november 1987 vad avser områden riksintresse för kulturmiljövården i Stockholms län, beslutar Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer (RAÄ-SHMM) att den till 1987 års beslut fogade bilagan om värdetexter skall ersättas med den till detta beslut fogade bilaga 1 om värdetexter för kulturmiljövårdens riksintressen.

Bakgrund

RAÄ-SHMM skall enligt 2 § förordningen (1993:191) om tillämpningen av lagen (1987:12) om naturresurser m.m. (NRL) i skriftlig form lämna uppgifter till länsstyrelserna om områden som myndigheten bedömer vara av riksintresse för kulturmiljövården enligt 2 kap 6 § enligt NRL.

Områden av riksintresse för kulturmiljövården i Stockholms län framgår av RAÄ-SHMM:s beslut den 5 november 1987 (RAÄ dnr 5825/87). Till beslutet är fogat en förteckning över områdena, värdetexter och en karta med geografisk avgränsning. Områdena med värdetexter och karta har också redovisats i publikationen "Riksintressanta kulturmiljöer i Sverige, RAÄ-SHMM 1990".

RAÄ-SHMM har i samarbete med länsantikvariern och länsmuseet reviderat de värdetexter som beskriver områdena i syfte att precisera urvalsgrunderna och de värden som konstituerar riksintresset i respektive område. Avsikten har varit att förbättra systematiken i värdebeskrivningarna från kulturhistorisk synpunkt så att de riksintressanta kulturvärdena bättre ska kunna tillgodoses i planering och beslut enligt NRL och till denna lagstiftning knutna lagar. Bakgrunden till denna översyn har

beskrivits i en promemoria den 26 april 1995 och i samband med att förslagen till nya värdetexter remitterats till respektive länsstyrelse.

Syftet med den översyn som nu har gjorts har inte varit att föreslå nya områden av riksintresse för kulturmiljövården. Behovet av kompletteringar har påtalats i många län, men RAÄ-SHMM har valt att avvakta största möjliga jämförbarhet och har för avsikt att företa en samlad översyn på grundval av det samlade kulturhistoriska planeringsunderlag som tidigare förberetts under benämningen "*Kulturmiljöprogram för Sverige*". Förslag på revideringar av urvalet kommer att behandlas i samband med den aviserade samlade översynen. Vissa begränsade revideringsförslag har kunnat behandlas redan i detta skede. För övriga förslag hänvisar RAÄ-SHMM till etapp II av riksintresseöversynsarbetet (RIÖ).

Värdetexterna

De framtagna nya värdetexterna innebär en revidering av och fördjupning av värdetexterna i 1987-års beslut. RAÄ-SHMM har inhämtat länsstyrelsens synpunkter på förslag till värdetexter och länsstyrelsen har därvid lämnat synpunkter som har inarbetats i värdetexterna.

De nya värdetexterna har kompletterats med en ordlista avseende de landskaps- och miljötyper som finns representerade i riksintessourvalet, "*Landskaps- och miljötyper - en ordlista till riksintesseöversynen*". Syftet med ordlistan är att förtydliga centrala begrepp för att underlätta förmedlingen av det kulturhistoriska innehållet i riksintessedområdena till exempelvis planerare och politiker och att underlätta möjligheten att jämföra riksintressanta områden sinsemellan.

Om urvalet i Stockholms län

Urvalet av områden i länet som representerar kulturmiljöer av riksintresse framgår av bilaga 1 och 2.

RAÄ-SHMM har vid den nu föreliggande översynen av riksintessetexterna inte funnit anledning till någon förändring av områdesindelningen för Stockholms län med undantag för nedanstående förändringar.

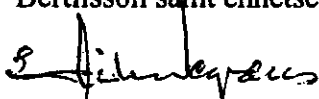
På länsstyrelsens begäran har område nr (AB 51) "Norra Boo-Vaxholm-Lindalssundet", delen i Vaxholms kommun, har lagts samman med område nr (AB 58) "Oxdjupet". Det nya området har fått nr (AB 51) "Norra Boo-Vaxholm-Oxdjupet-Lindalssundet". RAÄ-SHMM förutsätter att länsstyrelsen tillsammans med Vaxholms kommun preciserar en slutlig avgränsning av riksintesset med utgångspunkt från den reviderade värdetexten. Avgränsningen ska sedan redovisas till RAÄ-SHMM.

På länsstyrelsens begäran har också område nr (AB 21) "Adelsö" i Ekerö kommun lagts samman med område nr (AB 22) "Björkö-Birka" i samma kommun. Det nya området har fått nr (AB 21) "Adelsö-Björkö-Birka". Område nr (AB 22) ingår således i nr (AB 21). RAÄ-SHMM förutsätter att länsstyrelsen tillsammans med Ekerö kommun preciserar en

slutlig avgränsning av riksintresset med utgångspunkt från den reviderade värdetexten. Avgränsningen ska sedan redovisas till RAÄ-SHMM.

De områden där det enligt RAÄ-SHMM:s mening erfordras kompletterande utredningar för att riksintresset ska anses tillräckligt motiverat och preciserat har i förteckningen över områden i bilaga 2 angivits som "Utredningsområden". Dessa bör tillsvidare betraktas som riksintresseområden, men urvalsmotiv och värdetexter behöver studeras vidare av länsstyrelsen i samråd med RAÄ-SHMM. I föreliggande beslut finns inte några sådana områden för Stockholms län.

Beslut i detta ärende har fattas av riksantikvarie Erik Wegraeus efter föredragning av arkitekt Per-Olof Remmare. I den slutliga handläggningen har också deltagit överantikvarie Keith Wijkander, avdelningscheferna Per-Magnus Nilsson och Ulf Bertilsson samt enhetscheferna Karin Schibbye och Gunnar Fredriksson.

Erik Wegraeus

Per-Olof Remmare

BILAGOR:

1. Värde-texter avseende områden i Stockholms län av riksintresse för kulturmiljövården enligt 2 kap 6 § NRL
2. Läns- och kommunvis förteckning samt karta över områden i Stockholms län av riksintresse för kulturmiljövården enligt 2 kap 6 § NRL
3. Ordlista: "Landskaps och miljötyper - en ordlista till riksintresseöversynen"

KOPIA:

Boverket
Naturvårdsverket
Kulturdepartementet
Miljödepartementet

Värdetexter avseende områden i Stockholms län med kulturmiljövärden av riksintresse enligt 2 kap 6 § NRL.

NUMMERORDNING - KOMMUNVIS

Botkyrka kommun

- 3 Mörkö (delen i Grödinge sn)
- 7 Brandalssund (delen i Grödinge sn)
- 14 Grödinge (Grödinge sn)
- 15 Tumba pappersbruk (Tumba sn)
- 16 Bornsjön (delen i Tumba och Botkyrka socknar)

Danderyds kommun

- 38 Djursholm (Danderyds sn)
- 48 Stocksund (Danderyds sn)

Ekerö kommun

- 21 Adelsö (Adelsö sn)
- 22 Björkö - Birka (Adelsö sn)
- 23 Munsö (Munsö sn)
- 24 Ekerö (Ekerö sn)
- 25 Helgö (Ekerö sn)
- 26 Färentuna - Hilleshög (Färentuna och Hilleshög sn:r)
- 27 Sånga - Svartsjö (Sånga sn)
- 28 Stenhamra (Sånga sn)
- 29 Skå (Skå sn)
- 30 Lovö (Lovö sn)

Haninge kommun

- 19 Österhaningebygden (Österhaninge och Västerhaninge sn:r)
- 20 Sandemar (Österhaninge sn)
- 602 Utö (Utö sn)
- 603 Huvudskär (Ornö sn)
- 604 Sundby - Varnö (Ornö sn)
- 605 Dalarö - Jutholmen - Dalarö skans (Dalarö sn)
- 606 Kymmendö (Ornö sn)
- 621 Älvsnabben (Muskö sn)

Järfälla kommun

- 32 Görväln (delen i Järfälla sn)

Lidingö kommun

- 49 Bygge och Bo (Lidingö sn)
- 50 Grönstakolonin (Lidingö sn)
- 51, 58 Norra Boo - Vaxholm - Oxdjupet - Lindalssundet (delen i Lidingö sn)

Nacka kommun

- 51, 58 Norra Boo - Vaxholm - Oxdjupet - Lindalssundet (delen i Nacka och Boo sn:r)
- 52 Erstavik (Nacka sn)
- 53 Nacka ström (Nacka sn)
- 54 Storängen (Nacka sn)
- 122 Saltsjöbadens centrala delar (Nacka sn)

Norrtälje kommun

- 70 Skepptuna - Närtuna - Gottröra (delen i Närtuna och Gottröra sn:r)
- 80 Näs (Rö sn)
- 81 Länna (Länna sn)
- 82 Skederid - Husby-Sjuhundra (Skederid och Husby-Sjuhundra sn:r)
- 83 Malsta (Malsta sn)
- 84 Norrtälje
- 85 Skedviken (Fasterna och Rimbo sn:r)
- 86 Estuna - Lohärad (Estuna och Lohärad sn:r)
- 87 Kristineholm (Lohärad sn)
- 88 Roslags-Bro (Roslags-Bro sn)
- 89 Norsjön (Roslagsbro sn)
- 90 Vagnåla (Edsbro, Söderby-Karl och Ununge sn:r)
- 91 Edsbro (Edsbro sn)
- 92 Söderby-Karl (Söderby-Karl sn)
- 93 Skebobruk (Ununge och Edebo sn:r)
- 94 Vaddö kanal (Vaddö sn)
- 95 Häverö (Häverö sn)
- 96 Hallstavik (Häverö sn)
- 97 Herräng (Häverö sn)
- 98 Grisslehamn (Vaddö sn)
- 99 Backbyn (Singö sn)
- 612 Skärgårdens jakt- och fiskeplatser (delen i Blidö sn)
- 617 Svartlöga - Rödlöga (Blidö sn)
- 618 Ängsö nationalpark (Länna sn)
- 619 Arholma (Björkö-Arholma sn)
- 620 Barnens ö (Vaddö sn)

Nynäshamn kommun

- 9 Karta - Oaxen - Stora Vika (Sorunda sn)

- 10 Fållnäs (Sorunda sn)
- 11 Sorunda - Stymninge (Sorunda och Ösmo sn:r)
- 12 Ösmo (Ösmo sn)
- 13 Hammersta (Ösmo sn)
- 601 Öja bytomt - Landsort (Torö sn)

Salems kommun

- 16 Bornsjön (delen i Salems sn)
- 17 Söderby sjukhus (Salem sn)

Sigtuna kommun

- 65 Sigtna
- 66 Haga - Venngarn (Haga och S:t Olof sn:r)
- 67 Odensala - Husby Ärlinghundra (Odensala och Husby Ärlinghundra sn:r)
- 68 Steninge (Husby Ärlinghundra sn)
- 69 Vidbo (Vidbo sn)
- 70 Skepptuna - Närtuna - Gottröra (delen i Skepptuna sn)
- 71 Skålhamravägen (delen i Skånela och Norrsunda sn:r)
- 121 Lunda - Stora Söderby (Lunda sn)

Sollentuna kommun

- 71 Skålhamravägen (delen i Sollentuna sn)

Solna kommun

- 37 Solna (Solna sn)
- 78 Karlberg (Solna sn)

Stockholms kommun

- 110 Pungpinan i Skarpnäck
- 111 Skogskyrkogården
- 112 Gamla Enskede
- 113 Årsta centrum
- 114 LM-staden i Midsommarkransen
- 115 Stockholms innerstad med Djurgården
- 116 Gröndal
- 117 Ålstensgatan
- 118 Olovslund
- 119 Norra och Södra Ängby
- 120 Vällingby

Sundbybergs kommun

36 Duvbo (Sundbyberg sn)

Södertälje kommun

- 1 Vårdinge (Vårdinge sn)
- 2 Tullgarn (Hölö sn)
- 3 Mörkö (Mörkö, Hölö, Överjärna och Ytterjärna sn:r)
- 4 Taxinge-Näsby (Taxinge sn)
- 5 Ytterenhörna (Ytterenhörna sn)
- 6 Överenhörna (Överenhörna sn)
- 7 Brandalssund (delen i Ytterjärna sn)
- 8 Hall (Tveta sn)
- 16 Bornsjön (delen i Östertälje sn)

Tyresö kommun

31 Tyresö slott (Tyresö sn)

Täby kommun

- 71 Skålhamravägen (delen i Täby sn)
- 73 Täby prästgård (Täby sn)

Upplands-Bro kommun

- 32 Görväln (delen i Upplands-Bro sn)
- 33 Bro (Bro sn)
- 34 Låssa (Låssa sn)
- 35 Håtuna - Håbo-Tibble (Håtuna och Håbo-Tibble sn:r)

Upplands Väsby kommun

- 71 Skålhamravägen (delen i Hammarby och Fresta sn:r)
- 72 Runsa (Ed sn)
- 79 Antuna (Ed sn)

Vallentuna kommun

- 71 Skålhamravägen (delen i Vallentuna sn)
- 74 Markim - Orkesta (Markim och Orkesta sn:r)
- 75 Frösunda (Frösunda sn)
- 76 Kårsta (Kårsta sn)
- 77 Vada - Össeby-Garn (Angarn, Vada, Vallentuna och Össeby-Garn sn:r)

Vaxholm kommun

51, 58 Norra Boo - Vaxholm - Oxdjupet - Lindalssundet (delen i Vaxholm sn)

Värmdö kommun

51, 58 Norra Boo - Vaxholm - Oxdjupet - Lindalssundet (delen i Värmdö sn)

55 Ingarö (Ingarö sn)

56 Gustavsberg (Gustavsberg sn)

57 Beatelund (Ingarö sn)

59 Siggesta - Sund (Värmdö sn)

607 Bullerön - Långviksskär (Nämndö sn)

608 Djurhamn - Djurö kyrka (Djurö sn)

609 Uppeby - Nore (Djurö sn)

610 Sandhamn - Grönskaär (Djurö sn)

611 Harö (Djurö sn)

612 Skärgårdens jakt- och fiskeplatser (delen i Djurö och Möja sn:r)

613 Överby - Abborrkroken (Djurö sn)

614 Grinda (Värmdö sn)

615 Husarö - Ingmarsö - Svartsö - Gällnö - Hjälmö (delen i Värmdö sn)

616 Möja - Bockö - Lökaön (Möja sn)

Österåker kommun

61 Rydboholm (Östra Ryd sn)

62 Åkers kanal (Österåker sn)

63 Roslags-Kulla (Roslags-Kulla sn)

64 Vira bruk (Roslags-Kulla sn)

615 Husarö - Ingmarsö - Svartsö - Gällnö - Hjälmö (delen i Ljusterö sn)

MILJÖBESKRIVNINGAR - KOMMUNVIS

BOTKYRKA KOMMUN

Bornsjön [AB16] (delen i Tumba och Botkyrka sn:r)*Motivering:*

Herrgårdslandskap utmed Mälaren och runt Bornsjön och sjön Aspen, som präglas av ett sedan bronsåldern utvecklat jordbruk, kommunikationerna på vatten och till lands, den tidiga medeltidens sockenindelning och de stora herrgårdsanläggningarna. (*Fornlämningsmiljö, Kommunikationsmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Stenåldersboplatser och bronsåldersmiljöer, främst det delvis undersökta boplatser-komplexet vid Hallunda med husgrundsterrasser, skärvtenshögar och gravar. *Forn-borgar* och stora gravfält från järnåldern, bla ett gravfält med stora högar vid Norsborg, vilket kan kopplas till de övergivna enheterna Borg och Herrhamra. Botkyrka kyrka med äldsta delar från 1100-talet, samt tillhörande boställen och andra byggnader. Gamla vägsystem samt bryggor och hamnplatser som speglar kommunikationerna på vattnet. Det av storgodsdriften ända sedan förhistorisk tid präglade landskapet med en rad herrgårdsanläggningar, parker, alléer etc, bl.a. Norsborgs herrgård och Sturehov med tidiga industriella verksamheter. Äldre lantlig bebyggelse. (Miljön berör även Salem och Södertälje kommuner).

I området ingår även:

Industriemiljön vid Norsborgs vattenverk från sekelskiftet 1900.

Brandalsund [AB7] (delen i Grödinge sn)*Motivering:*

Farledsmiljö där det försvarsstrategiska läget vid inloppet till nuvarande Södertälje och Mälaren speglas av *fornborgar*, en medeltida borganläggning och Brandalsunds säteri med vidsträckt ägor. (*Forntida farledsmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

En fornborg på farledens östra sida (ytterligare två finns på västra sidan). (Miljön berör även Södertälje kommun).

I området ingår även:

Näs by med tät bebyggelse av 1700-talskaraktär med bevarad bygata och omgivande odlingslandskap. Sportstugeområdet Getryggen från mellankrigstiden med ett hundratal små självbyggda stugor.

Grödinge [AB14] (Grödinge sn)*Motivering:*

Centralbygd med förhistorisk bruks- och bosättningskontinuitet, smala uppodlade sprickdalar, präglade av mindre herrgårdar, och med stor fornlämningsrikedom i de dominerande landskapspartierna. (*Fornlämningsmiljö, Herrgårdsmiljö, Bymiljö, Kyrkomiljö, Vägmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Stenåldersboplatser från främst yngre stenåldern. Lämningar från bronsåldern. Omfattande järnålderslämningar i form av talrika varierade gravfält och flera fornborgar. Grödinge 1100-talskyrka. Flera avhysta bytomter. En rad mindre herrgårdsanläggningar, vilka huvudsakligen representerar 1700- och 1800-talen. Iselsta ålderdomligt sammanhållna klungby,

handelssamhället Rosenhill och Norrga *kvarmiljö*. Äldre vägsträckningar och öppna odlingsmarker.

Mörkö [AB3] (delen i Grödinge sn)

Motivering:

Farledsmiljö och mellanbygd utmed vattenleden från Östersjön via Södertälje till Mälaren, som präglas av det försvarsstrategiskt viktiga läget. Dominerande storgods av delvis medeltida ursprung samt partier med ett småbrutet *odlingslandskap*. (*Fästnings- och skansmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Skansanläggning från 1600-talets början på Näslandet vid Skansundet. (Miljön berör huvudsakligen Södertälje kommun).

Tumba pappersbruk [AB15] (Tumba sn)

Motivering:

Industrimiljö och *bruksmiljö* som speglar tillverkningen av kvalitetspapper för i första hand landets sedeltillverkning alltsedan 1700-talet.

Uttryck för riksintresset:

Homogen miljö av brukskaraktär. Förvaltningsbyggnad från 1700-talet och under årens lopp tillkomna verkstäder, administrationsbyggnader och arbetarbostäder. Allé planterad på 1840-talet och områdets delvis parkartade utformning.

DANDERYDS KOMMUN

Djursholm [AB38] (Danderyds sn)

Motivering:

Landets första som *förort* anlagda *villastad* grundad på privat initiativ, och förebilden för flera liknande efterföljande samhällen. En föregångare vad gäller planutformning och med individuellt utformad bebyggelse som framför allt speglar perioden 1890 - 1930 och boendet för ett högborgerligt och intellektuellt samhällsskikt.

Uttryck för riksintresset:

Det oregelbundna planmönstret uppbyggt kring Djursholmsbanan som huvudstråk, med stora naturtomter, stora villor där stilidealen kan följas från de första enkla trävillorna till nationalromantik, jugend och funktionalism. Skola, stationer, parker och andra anläggningar för gemensamma funktioner.

Stocksund [AB48] (Danderyds sn)

Motivering:

Villastad av förortskaraktär, grundad på enskilt initiativ och som i planläggning och bebyggelse representerar sekelskiftets och 1900-talets första två decennier och boendet för ett välbärgat tjänstemannaskikt.

Uttryck för riksintresset:

Planmönstrets oregelbundna karaktär, anpassat till Djursholmsjärnvägen och den kuperade terrängen. Flertalet villor har utformats av stadsarkitekten D Melin och därmed bildat en relativt enhetlig bebyggelsegrupp företrädesvis i nationalromantik och senjugend.

EKERÖ KOMMUN

Adelsö - Björkö-Birka [AB 21, 22] (Adelsö sn)*Motivering:*

Fornlämningsmiljö med *kungsgården* och Alsnö hus på Adelsö, och på Björkö platsen för Sveriges första stadsbildning (Birka), som visar på östra Mälardalens centrala roll för det svenska riket under järnåldern och den tidiga medeltiden, den politiska och ekonomiska makten och regionens handelsutbyte med internationell räckvidd.

Uttryck för riksintresset:

På Adelsö Hovgårdskomplexet, som i storhögar, flera stora gravfält, stora husgrunds-terrasser, hamnanläggning, fornborgen och en runsten samt i 1100-talskyrkan och ruinen av Alsnö hus visar på järnålderns kungsgård och dess fortsättning under medeltiden. Den öppna jordbruksbygden, vägnätet med gamla anor och de två herrgårdarna Tofta och Hanmora. På Björkö, tvärs över sundet från Hovgårdskomplexet, det forna stads-området "Svarta jorden", rester av pålverk och hamnanläggningar, stadsvallen, tre stora gravfält, däribland "Hemlanden", Sveriges största gravfält med 1600 gravar, fornborgen på Borgberget samt det hävdade och som fornpark vårdade landskapet. Den visuella kontakten mellan riksintressets två delar.

I området ingår även:

Ett komplex med bronsålderslämningar vid Grindby på Adelsö. På Björkö, Björkö by, ett Ansgarsmonument rest 1834 på Borgberget, och Ansgarskapellet som invigdes 1930 samt ett fornlämningsområde av bronsålderskaraktär på öns södra del.

Munsö [AB 23] (Munsö sn)*Motivering:*

Rundkyrkan från 1100-talet med dess funktion som försvarsanläggning samt kring-liggande storgods med anor och rötter i yngre järnåldern som visar platsens centrala betydelse under tidig medeltid. *Sockencentrum* som genom sina många byggnader för olika funktioner speglar 1800-talets jordbrukssamhälle. (*Herrgårdsmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Munsö kyrka med prästgård, klockarboställe, fattigstuga, skola och handelsbod. Bona, som troligen etablerades under yngre järnåldern, och Norrby herrgård med komplex gårdsbild. De av godsdriften präglade markerna med arrendegårdar som tidigare varit torp under Bona. Äldre vägsträckningar och inslag av ängsmarker, hassellundar och ädellövskog.

Ekerö [AB 24] (Ekerö sn)*Motivering:*

Herrgårdslandskap med förhistorisk bruknings- och bosättningskontinuitet som präglas av 1600-talets säteribildningar och med förankring i medeltidens system av *kungsgårdar*. (*Fornlämningsmiljö, Kyrkomiljö, Vägmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Storhögar, bla vid Husby, och järnåldersgravfält i anslutning till avhysta byar. Sju herrgårdar, bla Stafsund och Kersö, vilka är störst och som bäst bevarar sin 1600-talskaraktär. En komplex bebyggelsebild med omfattande ekonomibyggnader, arbetarbostäder och torpbebyggelse. Omgivande parker och det av storgodsdriften präglade landskapet med alléer och stora sammanhängande åkermarker. Landsvägen på åsryggen och andra äldre vägsträckningar. Ekerö medeltida kyrka med den unika fruktträdsallén. Offerkastet "Fantans hög" som uttryck för folkliga föreställningar i det gamla bondesamhället.

Färentuna - Hilleshög [AB 26] (Färentuna och Hilleshögs sn:r)*Motivering:*

Centralbygd med rötter i yngre järnåldern, som speglar det gamla jordbrukssamhället med socknen som gemenskap och kyrkan i centrum. (*Fornlämningsmiljö, Sockencentrum, Herrgårdsmiljö, Vägmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Komplex fornlämningsbild med gravfält kopplade till byarna och storhögar till sockencentra. Sammanhållna sockencentra kring Färentuna östtornskyrka från 1100-talet och Hilleshögs 1100-talskyrka som ligger invid en stormansgård från järnåldern. Fattig-stugan i Högby. Ett system av gamla vägar. Byar och gårdar som framför allt ligger på de mindre moränhöjderna ute i åkermarken. Den mindre herrgården Hillersjö gård.

Helgö [AB 25] (Ekerö sn)*Motivering:*

Fornlämningsmiljö av vetenskapligt värde som speglar en tidig central handels- och hantverksplats med omfattande internationella kontakter och med blomstringsperiod 400-800 e. Kr. samt dess förutsättningar i form av en viktig vattenled.

Uttryck för riksintresset:

Åtta grupper om sammanlagt sextio husgrunder, flera gravfält samt en fornborg. Läget i nära kontakt med vattenleden.

Lövö [AB 30] (Lovö sn)*Motivering:*

A. Kunglig *slottsmiljö* som huvudsakligen speglar 1600- och 1700-talen och de av kungligt markinnehav och närheten till slottet präglade Lovön och Lindön. (*Kyrkomiljö*).

B. *Odlingslandskap* med förhistorisk bruknings- och bosättningskontinuitet sedan bronsåldern. (*Fornlämningsmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

A. Drottningholm slott, påbörjat på 1660-talet efter ritningar av Nicodemus Tessin d.ä. och med till- och ombyggnader från 1700-talet. *Parken* med barockanläggning och engelsk park och en lång rad byggnader för olika ändamål, bl a teatern, bostadsflyglar, Kina lustslott, koppartält och Götiska tornet. Manufakturmiljön Kanton från 1700-talet och servicessamhället Malmen med slottets förvaltningsbyggnader och ett till stora delar självvuxet hantverkarsamhälle. Färjeläge och gästgiveri med anor sedan 1600-talet samt andra uttryck för rekreativmiljön. Lovöns storskaliga jordbrukslandskap med karaktären av *herrgårdslandskap* med stora åkrar, alléer och små herrgårdsanläggningar. Lovö medeltida sockenkyrka med huvudsaklig prägel av 1600- och 1700-talens ombyggnader. B. Resterna av två boplatser från yngre stenåldern, en komplex bronsåldersmiljö med gravar och flera boplatser samt många gårdsgravfält från järnåldern.

I området ingår även:

Wallenbergfamiljens Malmviks herrgård på Lindö samt familjens begravningsplats. Sommarvillor.

Skå [AB 29] (Skå sn)*Motivering:*

A. Skå *sockencentrum* med rötter i yngre järnålder och flera generationers skolbyggnader som visar landsbygdsskolornas utveckling från folkskolestadgans tillkomst fram till idag.

(*Fornlämningsmiljö*).

B. *Institutionsmiljö* med Skå-Edeby barnby från 1947, präglad av nya, epokgörande behandlingsmetoder, där helhetsmiljön för barnen varit en viktig utgångspunkt och som har fått stor socialhistorisk betydelse.

Uttryck för riksintresset:

A. Om bygdens centrala betydelse under yngre järnålder och tidig medeltid vittnar bl.a. Tunagravfältet med en av socknens storhögar och Skå kyrka med äldsta delar från 1100-talet. Kyrkskolan med fyra olika byggnader från skilda tider, en av dem tidigare även klockarboställe, och lärarbostad. Det omgivande flacka slättlandskapet.

B. Den ursprungliga herrgårdsanläggningen från sekelskiftet 1800, förläggningsshus, skola, personalbostäder och den yttre miljön som skapats runt detta.

Stenhamra [AB 28] (Sånga sn)

Motivering:

Industrimiljö som i *stenbrott*, andra industrianläggningar och det samhälle detta gav upphov till visar hur ett välordnat *industrisamhälle* kunde organiseras och byggas upp vid 1800-talets slut. Industrin har sin förklaring i det stora behovet av gatsten i samband med utbyggnaden av Stockholms innerstad. (*Egnahem*).

Uttryck för riksintresset:

Lämningar av det nära nog komplett och i ursprungligt skick bevarade stenhuggarsamhället och den verksamhet som pågick under perioden 1884 till 1937. Omfattande dagbrott och andra lämningar av den industriella verksamheten. Samhället med dess prägel av det sena 1800-talet i planering, arbetarkaserner med uthus, ingenjörsbostad med kontor och gemensamma anläggningar som konsumbutik och skola. Egnahems-bebyggelse från början av 1900-talet.

Sånga - Svartsjö [AB 27] (Sånga sn)

Motivering:

A. Svartsjö kungliga *slottsmiljö* med anor sedan järnåldern och lämningar av Gustav Vasas renässansborg. Den nuvarande anläggningen från 1700-talet, genom vilken en rokokarkitektur med franska förebilder introducerades i Sverige och som kom att bli stilbildande för herrgårdsbyggandet i landet. (*Borgmiljö*).

B. Sånga *sockencentrum* med omgivande *odlingslandskap* och samlade *bymiljöer* i karaktäristiska lägen med kontinuitet sedan järnåldern. (*Fornlämningsmiljö, Kommunikationsmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

A. Svartsjö slott med det centrala partiet uppfört 1735-39 efter ritningar av C Hårleman och tillbyggda, raka flyglar av C F Adelcrantz från 1770-talet. Den stora *parken* med delar av barockträdgården från 1630-talet och lämningarna av 1500-talsborgen. Till slottet och jordbruksverksamheten hörande byggnader och anläggningar, med *torp-miljöer* som legat under Svartsjö. Alléer och det av godsdriften präglade landskapet. Olika byggnader och anläggningar som hör samman med verksamheten under fängelsetiden från 1891 och framåt, som personalbostäder, lantbruksbyggnader och stenbrottet. *Kungsgården* som i bebyggelsen huvudsakligen präglas av det tidiga 1900-talet.

B. Flera yngre järnåldersgravfält, bla ett med en storhög. Sånga kyrka med äldsta delar från 1100-talet, prästgården, kyrkskolan med separata småskole- och folkskolebyggnader från 1800-talets slut. De täta bymiljöerna Sundby och Sockarby på impediment i odlingslandskapet, den första med en stolpkvarn från 1700-talet. Äldre vägsträckningar och ett med runstenar

utmärkt brolagt vadställe.

HANINGE KOMMUN

Dalarö - Jutholmen - Dalarö skans [AB 605] (Dalarö sn)

Motivering:

A. Strategiskt belägen *farledsmiljö* utmed segelleden mot Stockholm från söder, av betydelse för försvaret och för kontroll av handel och sjöfart. (*Skansmiljö, Militär miljö, Kust- och skärgårdsmiljö*).

B. Dalarö *sommarnöjesmiljö* utvecklad under 1800-talets slut ur den tidigare bebyggelsen.

Uttryck för riksintresset:

A. Dalarö skans med en första befästning 1623 på Skansberget i Dalarö och den 1655 påbörjade och senare utvidgade skansen på Stockskäret. Till anläggningen hör också kommandantbostaden och begravningsplatsen för manskapet på norra delen av öarna Kycklingarna. Lämningarna av Dalehamn, där örlogsflottan ofta ankrade på 1600-talet; efter att Stora sjötullen inrättats 1636 utvecklades detta till det på lots- och tullverksamheten baserade Dalarö samhälle. Bebyggelsemönstret och bebyggelse i Dalarö samhälle, med kyrka, tullhus, små bostadshus och andra lämningar från det äldre samhället. Den täta bebyggelsen på Jutholmen, där lotsar och fiskare bott sedan 1600-talet. Hamn-anläggningar och bryggor som visar sjöfartens och fiskets betydelse.

B. Bebyggelsemönstret och bebyggelse i Dalarö samhälle med societetshus, hotell och sommarvillor som avspeglar den fashionabla sommarorten.

Huvudskär [AB 603] (Ornö sn)

Motivering:

Skärgårdsmiljö, med en grupp öar i ytterskärgården, som speglar en viktig del av skärgårdsbefolkningens försörjning. Från medeltiden fram till 1719 var Huvudskär den mest betydande säsongsfiskeplatsen i Stockholms skärgård, under 1800-talets andra hälft blev platsen en viktig lots-, tull- och fyrplats och öarna befolkades av sommargäster. (*Fornlämningssmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Lämningar från säsongsfiskeplatsens tid i form av bodgrunder och båtlämningar. Huvudskär och den täta bebyggelsen som ligger oregelbundet på de kala klipporna och som tagits i anspråk av sommargästerna. Hamnar, vägar, och bebyggelsekoncentrationer.

Kymmendö [AB 606] (Ornö sn)

Motivering:

Skärgårdsmiljö med hemman och kulturlandskap, som visar skärgårdsbefolkningens traditionellt mångsidiga försörjning och som utgjort förebilden för Strindbergs Hemsöborna och andra litterära och konstnärliga skildringar. (*Kognitiv miljö*).

Uttryck för riksintresset:

Boningshus från flera generationer och ett flertal ekonomibygnader och bodar samt Strindbergs skrivarstuga. Det omväxlande kulturlandskapet med öppen odlingsmark, ängs- och hagmark samt bergiga och skogbevuxna landskapspartier. Bryggor och anläggningar som visar fiskets och sjöfartens betydelse. Äldre vägsträckningar.

Sandemar [AB 20] (Österhaninge sn)*Motivering:*

Välbevarad *slottsmiljö* som i planläggning, arkitektur och trädgårdskonst speglar idealbilden av levnadsförhållandena för rikets ledande skikt under karolinsk tid och de ekonomiska förutsättningarna för detta.

Uttryck för riksintresset:

Anläggningens uppbyggnad, själva slottet som troligen ritats av Nicodemus Tessin d.ä., och barockträdgården som ännu idag motsvarar den idealbild som lämnas i "Suecia antiqua et hodierna". Ekonomibygnader, brygga, grindstuga, torp och anläggningar i övrigt som hör till godsdriften. Allén och det av storjordbruket präglade landskapet. Ägogränserna motsvarar än idag stormaktstidens godscomplex.

Sundby - Varnö [AB 604] (Ornö sn)*Motivering:*

Herrgårdslandskap i *skärgårdsmiljö* som speglar 1600-talet och det senkarolinska 1700-talet med en mindre herrgård.

Uttryck för riksintresset:

Gråstensgrunden till den 1645 uppförda herrgården vid Sundbymaren och den nuvarande, efter ryssbranden 1719 uppförda, enkla herrgårdsbyggnaden i trä, på det medeltida Sundbys bytomt. Öppen jordbruksmark med ängs- och hagmarker omväxlande med skogsområden, äldre vägsträckningar samt bryggor och hamnlägen. Byn Varnö, underlydande gårdar och fiskartorp i typiska strandnära lägen.

Utö [AB 602a och b] (Utö sn)*Motivering:*

A. *Gruvmiljö* med lämningar efter järnmalmsbrytning sedan åtminstone 1500-talet och den bebyggelse som tillkom som en följd av denna verksamhet.

B. Populär *sommarnöjesmiljö* och samlingspunkt för sekelskiftets litterära och konstnärliga kretsar som utvecklades efter gruvdriftens nedläggning 1878.

Uttryck för riksintresset:

A. Lämningar efter järnmalmsbrytningen med gruvhål, varphögar och andra anläggningar samt de obebyggda skogsområdena som gav bränsle till brytningen enligt den äldre tillmakningstekniken. Äldre vägsträckningar och hamnanläggningar. Bruksbebyggelse från 1700- och 1800-talen. Spår efter rysshärjningarna 1719. Kyrkan från 1850, söder om gruvbyn.

B. Pensionat och sommarvillor från tiden kring sekelskiftet 1900.

Älvsnabben [AB 621] (Muskö sn)*Motivering:*

Militär miljö med svenska flottans uppsamlingsplats och bas från 1500-talet fram till 1679, då Karlskrona övertog funktionen som örlogsstation, belägen vid en skyddad naturhamn invid farleden mot Stockholm från söder.

Uttryck för riksintresset:

Den skyddade hamnbassängen och ankringsplatsen som bildas mellan öarna Älvsnabben, Kapellön och Gubbholmen. Lämningar efter kapell och begravningsplats på Kapellön.

Österhaningebygden [AB 19] (Österhaninge och Västerhaninge sn:r)*Motivering:*

Centralbygd i Österhaninge, med förhistorisk bruknings- och bosättningskontinuitet, med storgods av medeltida ursprung, *sockencentrum* med medeltida kyrka och gamla byar. (*Fornlämningsmiljö, Slottsmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Det rika fornlämningsbeståndet med stenåldersboplatser, bronsåldersgravar och många gravfält från järnåldern, bl.a. Jordbrogravfältet som är ett av landets största. Gamla vägsystem och kyrkomiljön med prästboställen och kyrkskolan. Årsta slott med grunderna till medeltidens fasta hus och kastell, det nuvarande slottet från 1650-talet samt Hässelby säteri. Ekonomibyggnader, torp och annan till godsens hörande bebyggelse. Parker, alléer och det av storgodsdriften präglade landskapet. Övergivna bytomter, bla Kapp-Ekeby, bevarade *bymiljöer* och utskiftade gårdar i den öppna odlingsbygden.

JÄRFÄLLA KOMMUN**Görvåln [AB 32]** (delen i Järfälla sn)*Motivering:*

Farledsmiljö och *kommunikationsmiljö* vid vattenleden från Uppsala och Sigtuna ut i Mälaren, med stor betydelse för försvar och kommunikationer på vattnet och till lands alltsedan järnåldern. (*Fornlämningsmiljö*).

B. *Herrgårdslandskap*, med rötter i järnålderns och medeltidens stormannabygd och herrgårdsanläggningar som speglar 1600-, 1700- och 1800-talen.

Uttryck för riksintresset:

A. Gåseborgs *fornborg* med vidstäckt utsikt och kraftiga, dubbla vallar och andra lämningar som berättar om traktens centrala betydelse under järnåldern. Knutpunkten mellan vatten- och landkommunikationerna med fyra generationer landsvägar allt ifrån landets äldsta statliga vägbygge 1665, samt järnvägssträckningar.

B. De många herrgårdsanläggningarna och det av godsdriften präglade landskapet med storskaliga åkrar och alléer, bl.a. Görvålens gård och Sandviks gård. Odlingslandskapet med system av äldre vägar och jordbruksbebyggelse. (Miljön berör även Upplands-Bro kommun).

I området ingår även:

Henrikstorp med stora grundläggningar efter trolig avelsgård och vid "Bruket" tegel-ugnsruin samt sjökrogon "Kofsan".

LIDINGÖ KOMMUN**Bygge och Bo [AB 49]** (Lidingö sn)*Motivering:*

Utställningsområde som planerades och uppfördes till Stockholms byggnadsingenjörers utställning "Bygge och Bo" 1925 och som i planering och i villabebyggelsens enhetliga utformning visar 1920-talsklassicismen i en glest bebyggd *förortsmiljö*.

Uttryck för riksintresset:

Planmönstret med de symmetriskt placerade husen utmed bostadsgatan och den trädplanterade platsbildningen. Byggnadernas utformning och närmiljö med förgårdar, plank och

bakomliggande trädgårdar.

Grönstakolonin [AB 50] (Lidingö sn)

Motivering:

Sommarnöjesmiljö med sportstugor, anlagd av Föreningen Stockholms Koloniträd-gårdar 1910, som med sina små tidstypiska stugor för fritidsboende i lantlig miljö, på avstånd från storstaden, utgjort en förebild för senare sommarstugeområden av mer folklig karaktär.

Uttryck för riksintresset:

Planeringen med den smala, slingrande vägen, brygga, tomter och växtlighet samt bebyggelsen med ett tiotal stugor i nationalromantisk träpanelarkitektur, vilka var avsedda att kunna användas även under den kalla årstiden.

I området ingår även:

Prästgården, på vilkens mark kolonin anlades, med dels en äldre prästgård från 1820-talet, dels en prästgård som är samtida med kolonin. "Täcka udden" med bostadshus och Sveriges första flyghangar som också de speglar träbyggnandet under 1900-talets första decennier.

Norra Boo - Vaxholm - Oxdjupet - Lindalsslundet [AB 51, 58] (delen i Lidingö sn)

Motivering:

Farledsmiljö utmed inloppet till Stockholm via Vaxholm, som speglar skärgårdens betydelse för huvudstadens sjöfart, livsmedelsförsörjning och rekreativliv, som speglar levnadsbetingelserna för innerskärgårdens befolkning alltsedan medeltiden och som speglar Stockholms utbyggnad mot öster. Här kan levnadsförhållanden för olika sociala skikt utläsas, liksom utvecklingen inom transportteknik och arkitektur. (*Skärgårdsmiljö, Rekreativmiljö, Sommarnöjesmiljö, Fritidshusområde*).

Uttryck för riksintresset:

Skärgårdskaraktären som går ända fram till Stockholms centrala vattenrum. Bebyggelsens huvudsakliga lokalisering till de mer låglänta landskapspartierna på farledens norra sida, och den varierade landskapsbild detta skapat, i kontrast mot de i huvudsak obebyggda bergsslutningarna och den otillgängliga karaktären på farledens södra sida.

Kommunikationernas utveckling så som de framgår av äldre bryggor och hamnlägen, samhällen, bebyggelsegrupper, sjökrogar och platser för handelsutbyte och service för sjöfarna. Ångbåtsepokens nya bryggor, och bebyggelse som växte fram i spåren av detta från och med mitten av 1800-talet.

Gårdar, jordbruksmarker och skogsbevuxna landskapspartier som speglar skärgårdsbefolkningens levnadsbetingelser och sammansatta ekonomi i äldre tid, baserad på jordbruk, fiske och sjöfart samt varuleveranser till Stockholm.

Bebyggelse som visar hur områdena närmast Stockholm från 1500-talet tagits i anspråk för sociala inrättningar och industriella anläggningar och från tiden kring sekelskiftet 1900 exploaterats för stora villor för permanentboende. Elfviks gård från 1700-talet och villor utmed Lidingös södra kust.

Uttryck för rekreativlivet alltsedan 1700-talet. Fjäderholmarna med bl.a. krögarbostad från 1700-talet och grunden efter den gamla sjökrogen. Sommarvillor från 1800-talets senare del och 1900-talets början, "grosshandlarvillor" med rik lövsågeridekor och villor som visar den fortsatta arkitekturutvecklingen, byggda för en ny samhällsklass av välbärgade företagare och belägna vid vattenbrynet nedanför ett brant berg, högt uppe på bergskanten, på de små öarna i farleden eller på större öar. Pensionat och uttryck för uthyrningsverksamheten av den äldre skärgårdsbebyggelsen till sommargäster, med åtföljande förändringar av bebyggelsen.

Sportstugor och områden med fritidsbebyggelse av enklare slag från 1900-talet, för ett bredare lager av Stockholms befolkning. (Miljön berör även Nacka, Vaxholms och Värmdö kommuner).

NACKA KOMMUN

Erstavik [AB 52] (Nacka sn)

Motivering:

Herrgårdsmiljö i öppen, odlad dalgång vid en Östersjövik, med kontinuitet sedan medeltiden men med huvudsaklig prägel från den gustavianska tiden.

Uttryck för riksintresset:

Den av J E Rehn ritade herrgårdsanläggningen med Erstaviks kapell som är en rest av den karolinska herrgården. Den franska *parken* som moderniserades på 1850-talet. Lusthus, båthus och brygga. Ekonomibyggnader, arbetarbostäder och torp, framför allt från 1800-talet. Prästboställe och klockarbostad samt Erstaviks skola. Det av gods-driften präglade öppna odlingslandskapet och vägnät som i huvudsak sammanfaller med 1700-talets landskap.

I området ingår även:

Fyra gropkeramiska stenåldersboplatser samt fornlämningar från brons- och järnåldern.

Nacka ström [AB 53] (Nacka sn)

Motivering:

Tidigindustriell miljö baserad på vattenkraften i Nacka ström, vilken speglar förutsättningarna för den äldsta industriella verksamheten i Stockholmstrakten. Miljön visar på en mångsidig industriutveckling från Gustav Vasas tid till 1800-talet, som givit upphov till senare industrietableringar på andra platser.

Uttryck för riksintresset:

Nacka ström med forsande vatten, dammar och lämningar av produktionsanläggningar och ekonomibyggnader för olika slags tillverkning och från skilda tider. Den gamla vägsträckningen. Platsen för Nacka kapell från 1600-talet med kyrkogård och klock-stapel.

Norra Boo - Vaxholm - Oxdjupet - Lindalssundet [AB 51, 58] (delen i Nacka och Boo sn)

Motivering:

Farledsmiljö utmed inloppet till Stockholm via Vaxholm, som speglar skärgårdens betydelse för huvudstadens sjöfart, livsmedelsförsörjning och rekreativliv, som speglar levnadsbetingelserna för innerskärgårdens befolkning alltsedan medeltiden och som speglar Stockholms utbyggnad mot öster. Här kan levnadsförhållanden för olika sociala skikt utläsas, liksom utvecklingen inom transportteknik och arkitektur. (*Skärgårdsmiljö, Rekreativmiljö, Sommarnöjesmiljö, Fritidshusområde, Industrimiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Skärgårdskaraktären som går ända fram till Stockholms centrala vattenrum. De i huvudsak obebyggda bergssluttningarna och den otillgängliga karaktären på farledens södra sida i kontrast till de mer låglänta landskapspartierna på farledens norra sida, dit bebyggelsen huvudsakligen lokaliserats, och den varierade landskapsbild detta skapat.

Kommunikationernas utveckling så som de framgår av äldre bryggor och hamnlägen, bebyggelsegrupper, sjökrogar och platser för handelsutbyte och service för sjöfararna. Ångbåtsepokens nya bryggor, och bebyggelse som växte fram i spåren av detta från och

med mitten av 1800-talet.

Gårdar, jordbruksmarker och skogsbevuxna landskapspartier som speglar skärgårdsbefolkningens levnadsbetingelser och sammansatta ekonomi i äldre tid, baserad på jordbruk, fiske och sjöfart samt varuleveranser till Stockholm. Binärningar som båtbyggeri.

Bebyggelse som visar hur områdena närmast Stockholm från 1500-talet tagits i anspråk för sociala inrättningar och industriella anläggningar och från tiden kring sekelskiftet 1900 exploaterats för stora villor för permanentboende. Danviken hospital och Danvikshem. Lämningar efter tidiga industrianläggningar utanför Danvikstull och 1800-talets storskaliga industrier vid bl.a. Augustendal, Finnboda och Kvarnholmen med sammanhörande hamnanläggningar, bostäder och annan bebyggelse.

Uttryck för rekreativlivet alltsedan 1700-talet. Svindersvik och Stora och Lilla Nyckelviken från mitten av 1700-talet. Sommarvillor från 1800-talets senare del och 1900-talets början, "grosshandlarvillor" med rik lövsågeridekor och villor som visar den fortsatta arkitekturutvecklingen, byggda för en ny samhällsklass av välbärgade företagare och belägna vid vattenbrynet nedanför ett brant berg, högt uppe på bergskanten, på de små öarna i farleden eller på större öar. Pensionat och uttryck för uthyrningsverksamheten av den äldre skärgårdsbebyggelsen till sommargäster, med åtföljande förändringar av bebyggelsen. Sportstugor och områden med fritidsbebyggelse av enklare slag från 1900-talet, för ett bredare lager av Stockholms befolkning. (Miljön berör även Lidingö, Vaxholm och Värmdö kommuner).

Saltsjöbadens centrala delar [AB 122] (Nacka sn)

Motivering:

Societetsbadort i Stockholms skärgård som senare utvecklades till en fashionabel *villastad*. *Badorten*, även *kurort* och segelsportort, anlades 1891 efter internationella förebilder, på jungfrulig mark och på privat initiativ. Planering och arkitektur som visar idealen vid tiden kring sekelskiftet 1900.

Uttryck för riksintresset:

Den terränganpassade planens utsträckning kring Hotellviken, järnvägen och en offentlig zon utmed vattnet med badstränder, strandpromenad och gångstigar, friluftsanläggningar och naturparker med bevarad skärgårdskaraktär. Dominerande offentliga byggnader, bl.a. Grand Hotell och badortens olika byggnader. De stora, individuellt utformade villorna på sina väl tilltagna naturtomter. Järnvägen och stationsområdet.

I området ingår även:

Stockholms observatorium, uppfört 1929-31. Uppenbarelskyrkan.

Storängen [AB 54] (Nacka sn)

Motivering:

Villasamhälle grundat 1904 på enskilt initiativ för en socialt homogen befolkning av akademiskt bildad och välbärgad medelklass. Villabebyggelsen speglar det tidiga 1900-talets arkitekturideal i planering och utformning.

Uttryck för riksintresset:

Planens terränganpassade, oregelbundna form, med järnvägsstationen som utgångspunkt och med parker, tennisbanor, lekplatser och skola centralt inom området samt strandpromenad utmed Järlasjön. Stora, lummiga tomter med individuellt utformade villor från huvudsakligen perioden 1900 till 1940-talet.

NORRTÄLJE KOMMUN

Arholma [AB 619] (Björkö-Arholma sn)*Motivering:*

Skärgårdsmiljö med byn Arholma som utgjorde en av de nordligaste utposterna i Stockholms skärgård efter farleden norrut, med en sammansatt ekonomi baserad på jordbruk, sjöfart och fiske, och som omtalas redan på medeltiden. (*Skärgårdsby*).

Uttryck för riksintresset:

Arholma by med för skärgården ovanligt välmående gårdar. Utskiftade gårdar, redargårdar, kapell, kvarn. Minnen av äldre vårdkasar och Arholma båk från 1768. Öppen odlingsmark samt ängs- och hagmarker. Äldre bryggor, hamnanläggningar och minnen av lotsverksamhet, fiske och sjöfart.

Backbyn [AB 99] (Singö sn)*Motivering:*

Kustmiljö och *skärgårdsmiljö* som speglar den mångsidiga ekonomin med fiske och sjöfart, boskapsskötsel och jordbruk och olika binärningar på en större ö i Roslagens kustband. (*Skärgårdsby, Stenbrott*).

Uttryck för riksintresset:

Landskapets småbrutna karaktär med små åkrar och landskapsavsnitt som hålls öppna genom bete, samt obebyggda bergiga och skogsbevuxna områden. Backby med ett stort antal sjöbodar och båthus nere vid vattnet och den täta gårdsbebyggelsen högt upp på land, som en följd av landhöjningen. Tranviks by med utspridd bebyggelse. Lämningar av malm-, marmor- och kalkbrytning samt fyr- och lotsverksamhet.

Barnens ö [AB 620] (Väddö sn)*Motivering:*

Institutionsmiljö med skollovskolonier av socialhistoriskt intresse, huvudsakligen utbyggda på 1910- och 1920-talen, som speglar strävan att ge mindre bemedlade stadsbarn möjlighet att tillbringa några sommarveckor i skärgården.

Uttryck för riksintresset:

Bebyggelsemönstret som tog sin utgångspunkt i befintliga äldre byggnader och kraftigt byggdes ut med förläggingsbyggnader och annan bebyggelse som i sin utformning speglar det tidiga 1900-talet. Trädgårdsanläggningar, gångstigar och anläggningar för bad och sport.

Edsbro [AB 91] (Edsbro sn)*Motivering:*

Bruksmiljö grundad 1686, som visar lokaliseringsfaktorer, rumslig organisation, social skiktning och arbetsorganisation för den tidiga järnindustrin.

Uttryck för riksintresset:

Läget vid vattenkraften, sjötransporterna och med god tillgång på skog. Bebyggelsemönstret med bruksgata kantad av arbetarbostäder med tillhörande uthus och med inspektorsbostaden på lite avstånd. Närheten mellan produktionsenheterna och bostäderna. Lämningar av olika till verksamheten hörande byggnader och anläggningar som masugn, rostugn och blåsmaskinhus, vilka också vittnar om tekniska innovationer som provades under 1800-talets senare hälft. Hamnen med magasin.

I området ingår även:
Edsbro medeltida kyrka.

Estuna - Lohärad [AB 86] (Estuna och Lohärads sn:r)

Motivering:

Fullåkersbygd på moränlera, vilket givit byarna karaktäristiska lägen i landskapet, med sedan 1600-talet oförändrade bytomter, och med rikt fornlämningsbestånd som vittnar om bebyggelsekontinuitet alltsedan järnåldern, samt medeltida sockencentra och några mindre herrgårdar som visar levnadsbetingelserna för de lägre skikten av ståndspersoner under frihetstiden. (*Fornlämningsmiljö, Bymiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Järnåldersgravfält och odlingsterrasser. Lohärads och Estuna 1200-talskyrkor med boställen, skolor och andra byggnader som hör till ett *sockencentrum*. Det öppna odlingslandskapet med bybebyggelsen som i många fall är geometriskt reglerad och ligger i anslutning till den gamla landsvägen. Svanberga gästgiveri med tradition sedan 1600-talet. Inslag av mindre herrgårdar som Norra Malma och Stjärnholm.

Grisslehamn [AB 98] (Väddö sn)

Motivering:

Kommunikationsmiljö och *sommarnöjesmiljö* som uppstod kring den 1754 från Gamla Grisslehamn hitflyttade poststationen för postföringen till Åland och Finland. Efter 1809 blev orten gränspost mot Finland och vid början av 1900-talet utvecklades den till en rekreationssort.

Uttryck för riksintresset:

Posthuset från 1756, vilket också var avsett som värdshus. Kasernbyggnaden, tullmästarbostaden, tullvaktarstugan och annat som hör samman med gränsposteringen. Hamnen, fiskebodan, den relativt glest utspridda bebyggelsen samt pensionat och sommarvillor.

I området ingår även:

Albert Engströms atelje från 1906.

Hallstavik [AB 96] (Häverö sn)

Motivering:

Brukssamhälle och *industrisamhälle* med omfattande bostadsområden, med ursprung i Hallsta pappersbruk planlagt 1913 av Holmens Bruk i Norrköping, som speglar utvecklingen inom planering och byggande under 1900-talets början och första hälft samt levnadsförhållanden och social skiktning i ett samhälle i brukstraditionens efterföljd. (*Egnahem*).

Uttryck för riksintresset:

Spår av järnvägen, vägsträckningar och bebyggelse från det äldre samhället, före etableringen av pappersbruket. Det i omgångar utbyggda planmönstret, dess oregelbundna, terränganpassade utformning, kvarters- och tomfigurer och inplacering av bebyggelsen. En- och tvåfamiljshus med uthus samt flerlägenhetslängor, det s.k. Ungkarlshotellet, mäss och ingenjörsvillor från det första anläggningsskedet och fortsatta utvidgningar mot söder och norr. Egnahemsområden, ingenjör- och tjänstemannavillor och den lite avskilda disponentbostaden. Offentliga byggnader som skolor och Hallstaviks kyrka, invigd 1933. Fabriksbyggnader, produktionsanläggningar, hamn.

Herräng [AB 97] (Häverö sn)*Motivering:*

Gruvmiljö och *industrimiljö* där utvecklingen kan följas från gruvdriften alltsedan 1500-talet till järnverket som byggdes ut vid 1900-talets början och det samhälle detta skapat.

Uttryck för riksintresset:

Gruvhål, byggnader, vägdragningar och andra lämningar som berättar om den äldre järnmalmsbrytningen. Masugnen, maskincentralen och brikettverket från järnverksanläggningens första tid samt hamnanläggning och senare utbyggda delar av industrin. Samhällets planläggning med terränganpassat gatunät. Disponentbostad, hotell och bostäder av olika typ för arbetare och tjänstemän. Folkrorelsebyggnader och andra byggnader för offentliga ändamål och samhällsservice.

Häverö [AB 95] (Häverö sn)*Motivering:*

Dalgångsbygd med miljön kring Häverö medeltida kyrka och äldre bebyggelsestruktur i ett småkuperat Roslagslandskap. (*Fornlämningmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Den uppodlade dalgången med fornlämningar, äldre vägsträckningar, byar och gårdar, bl.a. Kimmine, Göringe och Buska med huvudbyggnad, ekonomibyggnader, statarstuga och allé. Häverö 1300-talskyrka.

Kristineholm [AB 87] (Lohärads sn)*Motivering:*

Odlingslandskap med förhistorisk bruknings- och bosättningskontinuitet, *bymiljö* samt mindre *herrgårdsmiljö* från 1700-talet. (*Fornlämningmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Bronsålderns gravrösen och stensättningar samlade kring den forntida havsviken samt stora järnåldersgravfält och en *fornborg* visar på en tät bosättning under bronsåldern och järnåldern. Den stora Sättra by med tät bebyggelse, omgivande öppna odlingsmarker och skog. Kristineholms lilla rokokoherrgård med trädgård, ekonomibyggnader och omgivande jordbruks- och skogsmarker med alléer, statarbostäder, många torp samt skola och lämningar av en såg, en ångkvarn och järnväg.

Länna [AB 81] (Länna sn)*Motivering:*

Centralbygd och *farledsmiljö* med medeltida fästen utmed Penningbyån och sjösystemet från Östersjön mot Upplands inre delar, under järnåldern och medeltiden en viktig vattenled. (*Forntida farledsmiljö*, *Borgmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Lämningar efter det medeltida fästet vid Slottstorp och den senare försvarsborgen Penningby slott, som troligen påbörjades under 1400-talets slut, vilka behärskade inloppet till farleden. Den engelska *parken* vid Penningby samt lämningar av *tidiga industriella* verksamheter som masugn och hammarsmedja på 1600-talet, manufaktursmedja på 1700-talet och ett tegelbruk. Länna *sockencentrum* med medeltidskyrkan i strandläge, prästgården och annan bebyggelse. Bryggor och gamla vägsträckningar. Det småbrutna odlingslandskapet med många små byar som inte förändrats vid laga skiftet.

Malsta [AB 83] (Malsta sn)*Motivering:*

Dalgångsbygd runt Malstasjön, som fram till tidig medeltid var lätt tillgänglig för sjöfarten, med *sockencentrum*, intilliggande större byar och gårdsbildningar av medeltida ursprung. (*Herrgårdsmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Sockencentrumet vid sjöns norra strand, med Malsta kyrka från 1300-talet, sockenmagasin och, i den intilliggande Malsta by, en skola som 1746 instiftades av ägaren till Degerö och 1786-89 byggdes i sten. Byn, där under medeltiden sätesgården för Malsta-ätten låg, och dess täta karaktär som mycket lite förändrades vid laga skiftet. Degerö herrgård vid sjöns södra sida, med huvudbyggnad från 1735 på medeltida grundmurar, samt tillhörande ekonomibyggnader, arbetarbostäder och omgivande åkrar, ängar och lövskogsdungar.

Norrtälje [AB 84]*Motivering:*

Stadsmiljö av *småstadskaraktär*, med såväl fiske och sjöfart som handel och hantverk som ekonomisk bas, präglad av det tidiga 1600-talets stadsbyggande och industriella satsningar, svenskt trästadsbyggande men även av förändringarna under 1800-talets andra del, då staden utvecklades till centrum för kommunikationer och samhällsservice för ett större område och till småindustriort och bad- och *rekreationsmiljö*. (*Kust- och skärgårdsstad*).

Uttryck för riksintresset:

Det oregelbundna planmönstret av närmast medeltida karaktär som tillkom vid stadens grundande 1622, med långgator på båda sidor av ån, korta tvärgränder och små och oregelbundna torg, den småskaliga, mestadels slutna, träbebyggelsen. Spår av gevärsfaktoriet, bl.a. Roslagsmuseets nuvarande byggnad. Lämningar av äldre hamnanläggningar och järnvägen. Offentliga byggnader som rådhuset, det tidigare kronohäktet, gamla brandstationen och Stadshotellet samt bebyggelse som hör samman med *badorten* och den på platsen from sekelskiftet utvecklade turistnäringen.

Norsjön [AB 89] (Roslagsbro sn)*Motivering:*

Mellanbygd runt Norsjön med herrgård och byar samt betesmarker och åkrar, som till stor del tillkommit genom sjösänkning och utdikning. (*Herrgårdsmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Det för mellanbygden typiska småbrutna *odlingslandskapet* med resultaten av sjösänkingsföretagen i form av ny åkermark, avvattningsdiken och -kanalen vid Norsjön. Äldre vägsträckningar och sammanhållna *bymiljöer* som Gryta, Övre Söderby och Nedre Söderby med bebyggelse, hägnader, åker- och hagmark. Nors herrgård med prägel av det tidiga 1800-talet, ekonomibyggnader, allé och omgivande parklandskap samt skola och fattighus. Nors krog och lastageplats.

Näs [AB 80] (Rö sn)*Motivering:*

Herrgårdsmiljö som är ett bra och pedagogiskt exempel på levnadsförhållandena på en mindre herrgård vid slutet av 1700-talet.

Uttryck för riksintresset:

Huvudbyggnaden, uppförd 1773-75 till de något äldre flyglarna, efter mönsterritningar av

C Wijnblad, med liten *park*, allé, lusthus och brygga. Dess inplacering i landskapsrummet, på ett berg med utsikt över sjön Sparren. Ekonomibyggnader, arbetarbostäder och torpbebyggelse samt det av herrgårdsdriften präglade kulturlandskapet.

Roslags-Bro [AB 88] (Roslags-Bro sn)

Motivering:

Centralbygd utmed en tidigare viktig farled, med medeltida *sockencentrum* vid en vägförbindelse över denna och med ett bebyggelsemönster som etablerats under järnåldern. (*Fornlämningssmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Det småbrutna odlingslandskapet med många järnåldersgravfält, den uppgrundade farleden Broströmmen och äldre vägsträckningar. *Bymiljöer* som Södersund och Norrsund, med bevarade uthuslängor och magasin samt torpbebyggelse. Roslags-Bro *sockencentrum*, där vägen korsar farleden, med medeltidskyrka, prästgård, sockenstuga och sockenmagasin.

Skebobruk [AB 93] (Ununge och Edebo sn:r)

Motivering:

Bruksmiljö anlagd 1622, men med anor sedan 1400-talet, som visar lokaliseringsfaktorer, bebyggelsemönster, arbetsorganisation och social skiktning vid ett av vallonbruken och dess utveckling från 1700-talet och framåt i tiden.

Uttryck för riksintresset:

Läget vid Skeboån och sjön Närdingen, på samma gång kraftkälla och transportled. Bebyggelsemönstret med två bruksgator och placeringen av produktionsdelar och bostäder för ägare och olika grupper bland de anställda, både inom närområdet och i brukets periferi. Herrgården från 1770-talet med kavaljersbyggnad, *park*, allé och orangeri, stall och bostäder. Längst bort ligger dessutom en rad torp. Uthusbyggnader och olika till produktionen hörande byggnader och anläggningar.

Skederid - Husby-Sjuhundra [AB 82] (Skederids och Husby-Sjuhundra sn:r)

Motivering:

Dalgångsbygd utmed forntida vattenled, präglad av ett förhistoriskt bosättningsmönster med rötter i bronsåldern samt Finsta med minnen från den heliga Birgitta. (*Fornlämningssmiljö*, *Kognitiv miljö*, *Kyrkomiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Rik fornlämningsbild med bl.a. bronsålderslämningar, hålvägar, järnåldersgravfält intill de nuvarande byarna och många runstenar. Den öppna odlingsmarken i dalbotten, äldre vägnät, bylägen och sammanhållna *bymiljöer* som Husby och Torslunda. Skederids och Husby Sjuhundra medeltidskyrkor, vilka troligen uppförts som gårdskyrkor till den medeltida sätesgården Finsta respektive *kungsgården* Husby. Finsta *herrgård* med Birgittaminnen, bla den bönegrotta som satts i samband med hennes första uppen-barelser, och huvudbyggnad från 1730-talet, på vad som troligen är rester av en medeltida källare.

I området ingår även:

Nedre Finsta samhälle, som utvecklades till en mindre centralort efter järnvägens anläggande vid 1800-talets slut, med många sekelskifteshus och industriella verksamheter som tegelbruk, sulfittfabrik och bryggeri.

Skedviken [AB 85] (Fasterna och Rimbo sn:r)*Motivering:*

Slättbygd kring en större sjö, där odlings- och bebyggelsestruktur med byar, sätesgårdar och bruk, samt sockenbildningen kan följas alltsedan brons- och järnåldern. *Fornlämningsmiljö, Bruksmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Det vidsträckta odlingslandskapet med äldre vägsystem, byar och gårdar. Den efter en sockensammanslagning tillkomna Fasterna kyrka från 1806, där delar av den medeltida Esterna kyrkas murverk ingår, samt grunden till Fasta medeltidskyrka, som samtidigt avskaffades. Inom området ligger dessutom Rimbo medeltida kyrka. Mörby slottsruin med ursprung som medeltida sätesgård. Ekebyholms slott, med 1700-talsprägel, och Rånäs säteri som vid 1700-talets slut omvandlades till bruk, med bruksgata, bostadshus av olika slag, ekonomibyggnader, brukskontor och lämningar av produktionsanläggningarna samt bruksherrgården från mitten av 1800-talet. Rånäs kapell från 1908. Det av storgodsdriften präglade landskapet. Välbevarade *bymiljöer* och gårdar som Ubby, Alby, Mjölsta, Svärlinge, Granby och Råby.

Skepptuna - Närtuna - Gottröra [AB 70] (delen i Närtuna och Gottröra sn:r)*Motivering:*

Dalgångsbygd utmed den under forntiden viktiga Långhundraleden, dominerad av mindre byar och *ensamgårdar* och med rikt fornlämningsbestånd, som speglar en bondebygd med kontinuitet sedan järnåldern. (*Fornlämningsmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Järnåldersgravfält invid byar och ensamgårdar och det stora Malmbygravfältet, Upplands näst största. Runsten. Den öppna odlingsbygden i de flacka dalbottnarna, äldre vägnät och spår av den tidigare Långhundraledens sträckning. Gårds- och bybebyggelsen, inslag av herrgårdar och större gårdar som Johannesberg och Stora Gottröra. Närtuna medeltidskyrka och Gottröra *sockencentrum* med medeltidskyrka, boställen och två skolbyggnader. Miljön berör även Sigtuna kommun.

Ytterskärgårdens jakt- och fiskeplatser [AB 612] (Delen i Blidö sn)*Motivering:*

A. *Skärgårdsmiljö* som visar betydelsen av den säsongsvisa jakten och fisket i ytterskärgården för skärgårdsbefolkningens försörjning till in på 1900-talet, ett regionalt särdrag för Stockholms och mellersta Östersjöns skärgårdar.

B. *Kommunikationsmiljö* med Svenska Högarnas fyrplats.

Uttryck för riksintresset:

A. Rikliga lämningar från säsongsfiskets och -jaktens tid, bl.a. *säsongsfiskelägena* vid Gillöga och Röder. Utspridda bodar för jakt och fiske från 1900-talets och i viss utsträckning 1800-talet. Andra lämningar som hamnplatser, tomtningar, ristningar och labyrinter. Öarnas och skärens vindpinade karaktär och fria sikt.

B. Heidenstamfyren från 1874, kapell och hamnanläggningar.

Svartlöga - Rödlöga [AB 617] (Blidö sn)*Motivering:*

Skärgårdsmiljö med öar i Stockholms norra skärgård som präglats av ytterskärgårdens ekonomi, huvudsakligen baserad på jakt och fiske.

Uttryck för riksintresset:

Skärgårdsbyar med en tät bebyggelse av enkla stugor och bodar. Svartlögas handelsbod och missionshus. Bryggor och hamnanläggningar. Lämningar av jakt- och fiskeplatser på öar, kobbar och skär. Spår av äldre tiders blygsamma husdjurshållning och odlingar på huvudöarna. Lämningar av bebyggelselägen som övergivits på grund av landhöjningen.

Söderby-Karl [AB 92] (Söderby-Karls sn)

Motivering:

Fornlämningssmiljö i *dalgångsbygd* utmed en forntida vattenled som speglar en bebyggelsekontinuitet från bronsåldern fram till idag och landhöjningens betydelse för bosättning och odling.

Uttryck för riksintresset:

Sammanhållna bronsåldersmiljöer högt i terrängen, med grav- och boplatsområden, gravrösen, skärvtenshögar och odlingslämningar. I anslutning till detta lämningar av den äldre järnålderns bosättningar. Den yngre järnålderns gravfält intill många fortfarande existerande byar längre ner i dalgången. Den övergivna byn Wätinge med talrika fossila odlingslämningar. Det öppna jordbrukslandskapet i dalbotten och äldre by-bebyggelse.

Vagnåla [AB 90] (Edsbro, Söderby-Karl och Ununge sn:r)

Motivering:

Fornlämningssmiljö som speglar bronsålderns bosättningar i det dåtida skärgårdslandskapet.

Uttryck för riksintresset:

Täta koncentrationer av fornlämningar vid Vagnåla, Tomasbol och Långbro, utmed bronsålderns havsvikar och sund (20 meter över dagens havsnivå), i form av ensamliggande rösen och stensättningar, boplatsoch odlingslämningar. En kontinuitet finns in i äldre järnålder, men därefter sker ett bebyggelseavbrott. Avskildheten från senare bebyggelse.

Väddö kanal [AB 94] (Väddö sn)

Motivering:

Kommunikationsmiljö där en forntida farled i ett skärgårdslandskap utvecklats genom en grävd kanal på 1200-1300-talen och den nuvarande kanalen från 1819-1832, samt odlingsbygden utmed vattenleden. (*Forntida farledsmiljö, Kanalmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Spår av den medeltida kanalen vid tröskeln mellan Kistahavet och Storfjärden. 1800-talets kanal med kajer, kanalvaktarbostäder och andra anläggningar. Det småbrutna odlingslandskapet på vattenledens östra sida med äldre vägsträckningar och byar, bl.a. Norrsund med Storängens hävdade löväng, Södersund och den stora och tät bebyggda Senneby.

I området ingår även:

Fornlämningar från yngre järnåldern.

Ängsö nationalpark [AB 618] (Länna sn)

Motivering:

Skärgårdsmiljö som i *odlingslandskap* och växtlighet speglar skärgårdsjordbrukets utveckling, med småöar som först nyttjades för foderfångst och bete och som genom landhöjningen växte ihop och senare togs i anspråk för odling och permanent bosättning. Landets första nationalpark 1909 med syftet att skydda den kulturpräglade floran på en östsvensk skärgårdsö.

Uttryck för riksintresset:

Hävdade marker för slätter, bete och odling samt skogspartier brukade på traditionellt vis. Spridda gårdar.

NYNÄSHAMNS KOMMUN

Fållnäs [AB 10] (Sorunda sn)

Motivering:

Herrgårdslandskap kring den vid inomskärsfarleden strategiskt belägna sätesgården Fållnäs, med rötter i järnåldern och ett medeltida godscomplex med viktiga försvarsfunktioner. (*Fornlämningsmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Fornborg och järnåldersgravfält som indikation på en förhistorisk stormannagård. Spår av medeltidens sätesgård i form av kastalgrund och en möjligen grävd kanal. Den nuvarande herrgårdsanläggningen från 1700-talet med medeltida murverk och valv, ekonomibyggnader samt annan bebyggelse som visar på godsets verksamhet såsom torp, kakelugnsmakeri, handelsbod och skola. Alléer och det av storgodsdriften präglade odlingslandskapet.

I området ingår även:

Ett tiotal groptkeramiska boplatser från yngre stenålder.

Hammersta [AB 13] (Ösmo sn)

Motivering:

Herrgårdslandskap kring Hammersta säteri av medeltida ursprung och med rötter i järnålder och med en försvarsfunktion vid farleden. (*Fornlämningsmiljö, Borgmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Det av herrgårdsdriften präglade landskapet. Fyra gravfält från järnåldern och två *fornborgar* vilka troligen är s.k. farledsborgar. Lämningar av ett medeltida fast hus. De två kvarvarande flyglarna till 1600-talets säteri. Hammersta gård från 1914, med tillhörande arbetarbostäder, ekonomibyggnader och såg.

Karta - Oaxen - Stora Vika [AB 9] (Sorunda sn)

Motivering:

Industrimiljö som speglar tre olika faser i den för regionen unika kalkindustrins utveckling och det samhälle detta gav upphov till - kring det 1832 startade kalkbruket på den lilla ön Karta, dess senare utveckling på ön Oaxen från 1865 och vid Stora Vika från 1948.

Uttryck för riksintresset:

Lämningar av kalkbrott, industrianläggningar och av hamnar på de tre platserna. *Industrisamhällena* med deras planläggning, bostäder och annan bebyggelse, bl a Marsta, med funktionalistiska flerfamiljs- och radhus för de anställda, uppfört vid 1940-talets slut efter ritningar av G Lettström.

Sorunda - Stymninge [AB 11] (Sorunda och Ösmo sn:r)

Motivering:

Dalgångsbygd som i fornlämningsrikedom, landskap och bosättningsmönster speglar ett jordbruk som etablerades under järnåldern och dess förändringar i och med det sena 1800-talets skiften och utdikningar samt landsbygdens administrativa indelning sedan medeltiden, uppbyggt

kring Sorunda *sockencentrum*. (*Fornlämningsmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Flera storhögar och stora gravfält, stor skeppssättning, runstenar, rekonstruerad forntida vägsträckning och *fornborgar* som visar bygdens centrala ställning under järnåldern. Äldre vägnät och *bymiljöer* som i många fall är ålderdomliga och har kontinuitet ner i yngre järnåldern. Sorunda sockencentrum med medeltidskyrka och många till kyrk-miljön hörande byggnader. Utskiftade gårdar.

Öja bytomt - Landsort [AB 601] (Torö sn)

Motivering:

Farledsmiljö som speglar sjöfartens betydelse och förändring i Stockholms skärgård från 1600-talet till 1900-talet, utmed den äldre inomskärsleden och from 1800-talets slut utomskärstrafiken. (*Kust- och skärgårdsmiljö*).

Uttryck för riksintresset

Äldre bylägen med bl.a. Norra Öja tidigare lotsplats med ett tjugotal husgrunder, båtuppdragningsplatser och åkerytor. Landsort vid öns södra spets, som vid 1800-talets slut utvecklades från *fiskeläge* till viktig *hamn* och lotsplats, med tät bebyggelse, hamnanläggningar och kapell. Fyren på södra udden med äldsta delar från 1672. Pestkyrkogård, hamnar och bebyggelse som är koncentrerad till några få lägen. Vägsträckningar och labyrint.

Ösmo [AB 12] (Ösmo sn)

Motivering:

Sockencentrum, med medeltida kyrka och ett stort antal tillhörande byggnader, som ger en fullständig bild av de funktioner som i äldre tid kunde knytas till ett sockencentrum i en stor landsbygdssocken.

Uttryck för riksintresset:

Kyrkan med äldsta delar från 1100-talet. Kyrkoherdeboställe med tillhörande arbetarbostäder, komministergård, klockargård, fattig- och sockenstuga, ålderdomshem och skola.

I området ingår även:

Gravfält från äldre järnåldern.

SALEMS KOMMUN

Bornsjön [AB 16] (delen i Salems sn)

Motivering:

Herrgårdslandskap utmed Mälaren och runt Bornsjön och sjön Aspen, som präglas av ett sedan bronsåldern utvecklat jordbruk, kommunikationerna på vatten och till lands, den tidiga medeltidens sockenindelning och de stora herrgårdsanläggningarna. (*Fornlämningsmiljö, Kommunikationsmiljö, Kyrkomiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Stenåldersboplatser och komplexa bronsåldersmiljöer med bl.a. rösen och hållristningar. *Fornborgar* och stora gravfält från järnåldern. Salems kyrka med äldsta delar från 1100-talet, samt tillhörande boställen och andra byggnader. Gamla vägsystem samt bryggor och hamnplatser som speglar kommunikationerna på vattnet. Det av storgodsdriften ända sedan förhistorisk tid präglade landskapet med en rad herrgårdsanläggningar med parker, alléer etc, bl.a. Bergsholm, Fågelsta, Ludvik, Skärby samt Vällinge med tidiga industriella verksamheter.

Äldre lantlig bebyggelse. (Miljön berör även Botkyrka och Södertälje kommuner).

Söderby sjukhus [AB 17] (Salems sn)

Motivering:

Sanatoriemiljö som i planering och arkitektur speglar det tidiga 1900-talets medicinska och socialpolitiska ambitioner.

Uttryck för riksintresset:

Landets största sanatorium, med slottsliknande sjukhusbyggnader, bostäder för olika kategorier anställda och andra tillhörande byggnader med dominerande läge i landskapet. Omgivande park med gångvägar, utsiktstorn och begravningsplats. Anläggningen uppfördes 1907-1910 efter ritningar av G Wickman.

SIGTUNA KOMMUN

Haga - Venngarn [AB 66] (Haga och S:t Olofs fg:r/sn)

Motivering:

Herrgårdslandskap som speglar stormännens, kyrkans och kronans dominans sedan järnåldern i en *slättbygd* utmed de forntida vattenlederna från Mälaren in mot centrala Uppland. (*Fornlämningmiljö, Klostermiljö, Boställsmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Järnåldersgravfält. Runristningar och deras samband med kommunikationsleder vid järnålderns slut. Haga medeltida *sockencentrum* med klockarboställe, skola och ålderdomshem. Lämningar efter ett cistercienserkloster grundat 1160. Venngarns slott med huvudsaklig prägel av 1660-talets barockanläggning, lämningar efter medeltidens fasta hus och 1500-talets ombyggnader samt omfattande *park*. Ekonomibygnader, alléer och det av godsdriften präglade landskapet samt underlydande torp och gårdar. Hit hör den oskiftade klungbyn Viby by. Haga gård, ett överstelöjtnantsboställe från indelningsverkets tid, Torslunda herrgård och andra mindre herrgårdsanläggningar.

I området ingår även:

Byggnader och anläggningar på Venngarns slott, som hör samman med alkoholistanstaltens etablering 1916.

Lunda - Stora Söderby [AB 121] (Lunda sn)

Utgår på länsstyrelsens förslag.

Odensala - Husby Ärlinghundra [AB 67] (Odensala och Husby Ärlinghundra sn:r)

Motivering:

Slättbygd där den agrarhistoriska utvecklingen kan följas alltsedan äldre järnålder. (*Fornlämningmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Över 600 gravar på dussinets bygravfält, gårdslägen och lämningar från järnålderns täta bygd, bl.a. husgrundsterrasser (Bromsta), kultplatsen Odinsharg och omfattande stensträngssystem. Det öppna odlingslandskapet med äldre vägnät, runstenar och de medeltida sockenkyrkorna Odensala och Husby-Ärlinghundra som centralpunkter. Husby gamla kyrkskola med anor från 1697. *Bymiljöer*, bl.a. den solskiftade radbyn Älgesta, och utskiftade gårdar.

Sigtuna stad [AB 65]*Motivering:*

A. *Småstadsmiljö* som bevarat uppbyggnaden och storleken av landets äldsta ännu existerande och under den tidiga medeltiden mest betydelsefulla städer och som speglar ett kungligt inflytande och en kyrklig utpost mot det hedniska Uppsala, med många kyrkliga anläggningar från medeltiden samt småskalig trästadsbebyggelse.

B. *Institutionsmiljöer* i området utanför den gamla stadskärnan, som speglar arkitektur-utvecklingen och rörelser inom Svenska kyrkan och utbildningsväsendet vid 1900-talets början.

Uttryck för riksintresset:

A. Planmönstret med Stora Gatan, smala tvärgränder och långsmala kvarter och tomter som går tillbaka till anläggningstiden på 970-talet, samt utanför detta en mer oregel-bunden planstruktur som visar den fortsatta utvecklingen under medeltiden och smärre förändringar och utvidgningar fram till 1800-talets mitt. Den småskaliga träbebyggelsen med dess huvudsakligen slutna karaktär utmed Stora Gatan och utanför detta glesare bebyggelse och lummiga trädgårdar. Kyrkoruinerna i utkanten av det medeltida stads-området och Mariakyrkan, som ursprungligen var dominikanerklostrets kyrka. Zonen utan bebyggelse, eller med mycket sparsam bebyggelse, närmast utanför den gamla stadskärnan.

B. De välbevarade institutionsmiljöerna med bebyggelse som speglar utvecklingen från nationalromantik till funktionalism, bl.a. Sigtunastiftelsen, genom vilken den svenska unglyrkorörelsen etablerade sig i Sigtuna på 1910-talet samt Sigtuna läroverk och Sigtunaskolan från 1920-talet. Planering, parkanläggningar, gestaltningsmässiga värden. Flera kurs- och konferensgårdar.

Skepptuna - Närtuna - Gottröra [AB 70] (delen i Skepptuna sn)*Motivering:*

Dalgångsbygd utmed den under forntiden viktiga Långhundraleden, dominerad av mindre byar och *ensamgårdar* och med rikt fornlämningsbestånd, som speglar en bondebygd med kontinuitet sedan järnåldern. (*Fornlämningsmiljö, Forntida farledsmiljö, Bymiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Järnåldersgravfält invid byar och ensamgårdar. Den öppna odlingsbygden i den flacka dalgången. Runristningar, äldre vägnät och spår av den tidigare Långhundraledens sträckning. Gårds- och bybebyggelsen, bl.a. ett par bevarade radbyar. Skepptuna *sockencentrum* med stor medeltidskyrka, prästgård, kyrkskola och ålderdomshem. (Miljön berör även Norrtälje kommun).

Skålhamravägen [AB 71] (delen i Skånela och Norrsunda sn:r)*Motivering:*

Centralbygd, herrgårdslandskap och vägsystem, med rötter i en forntida stormannabygd med anknytning till kungamakten. Landskapet speglar en rik och komplex järnåldersbygd och dess fortsatta utveckling genom den tidiga medeltidens sockenbildning och 1600-talets säterier, med kontinuitet fram i dagens agrarlandskap. (*Fornlämningsmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Rika järnålderslämningar i form av bl.a. äldre vägsträckningar, många runristningar, flera i urprungligt läge, stensträngssystem och gravfält i anslutning till byar och gårdar. Uttryck för ett kungligt inflytande, som Nordians hög, Husbynamnet samt Skånelas sannolikt på kungligt initiativ uppförda 1100-talskyrka. Här låg också marker som var avsatta för sveakungens underhåll. En centralort med förhistoriska anor är Åshusby, som i bl.a.

komministerboställe, fattigstuga och gästgiveri fyller funktionen av *sockencentrum* i anslutning till den närbelägna Norrsunda kyrka från 1100-talet. Det öppna odlingslandskapet och bebyggelsen i byar och på gårdar. Herrgårdarna, bl.a. Skånelaholm, Harg och Vallstanäs (och i angränsande delar av området dessutom Stora Väsby, Torsåker och Lindö) med huvudbyggnader, ekonomibyggnader, arbetarbostäder och parkanläggningar samt alléer och det storskaliga, av godsdriften präglade landskapet. (Miljön berör även Sollentuna, Täby, Upplands Väsby och Vallentuna kommuner).

Steninge [AB 68] (Husby Ärlinghundra sn)

Motivering:

Slottsmiljö utmed vattenleden mot Uppsala, med anor från järnåldern och huvudsaklig prägel av det sena 1600-talets anläggning, som visar levnadsbetingelserna för landets ledande skikt och herrgårdslivets förändringar fram till 1900-talet. (*Fornlämningssmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Nicodemus Tessin d.y:s anläggning, uppförd 1694-98, och barockträdgården samt den engelska *parken* från 1800-talets början. Ekonomibyggnader och bostadshus från 1600-1900-talen, bl.a. den stora ladugården i sten från 1881. Alléer och det av godsdriften präglade landskapet, med *torp* och andra byggnader och anläggningar, samt den nära kontakten med vattenleden. Ortnamnet av närbelägen *fornborg*. Denna och en medeltida skans samt andra fornlämningsvisar på en bebyggelsekontinuitet sedan järnåldern och en vikingatida stormannagård vid den strategiskt viktiga farleden.

Vidbo [AB 69] (Vidbo sn)

Motivering:

Dalgångsbygd, dominerad av *ensamgårdar* och små byar och med rikt fornlämningsbestånd, som vittnar om en enkel bondebygd, etablerad under yngre järnåldern kring nu uppgrundad sjö och ås. (*Fornlämningssmiljö*, *Bymiljö*, *Kommunikationsmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Många gravfält från yngre järnåldern i anslutning till byar och ensamgårdar. Bland fornlämningsmärks också några spridda gravrösen från bronsåldern och ett par storhögar samt *fornborgar*, husgrundsterrass och runstenar. Den gamla landsvägen med bevarade milstenar, som knyter samman bebyggelsen och de småbrutna odlingsmarkerna. Andra äldre vägsträckningar. Vidbo medeltidskyrka centralt i socknen, med större omgivande odlingsytor, och prästgården i den närbelägna Bista by. Norrby säteri med ekonomibyggnader och statarlänga.

SOLLENTUNA KOMMUN

Skålhamravägen [AB 71] (delen i Sollentuna sn)

Motivering:

Centralbygd, *herrgårdslandskap* och vägssystem, med rötter i en forntida stormannabygd med anknytning till kungamakten. Landskapet speglar en rik och komplex järnåldersbygd och dess fortsatta utveckling, genom den tidiga medeltidens sockenbildning och 1600-talets säterier, med kontinuitet fram i dagens agrarlandskap. (*Fornlämningssmiljö*, *Kommunikationsmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Sollentunadelen representerar i fornlämningsbilden framför allt området äldre skeden samt

en mer småskalig odling i utkanterna av det större området som till största delen ligger i angränsande kommuner. Fornlämningarna, i form av bl.a. rösen, fossil åkermark, vägsträckningar, runstenar, stensträngssystem och gravfält i anslutning till byar och gårdar, visar på en bosättning under bronsålder och äldre järnålder. *Torpbebyggelse* och odlingsmarker som inramar det öppna odlingslandskapet med många stora gårdar i de centrala delarna av området. (Miljön berör även Sigtuna, Täby, Upplands Väsby och Vallentuna kommuner.).

SOLNA KOMMUN

Karlberg [AB 78] (Solna sn)

Motivering:

Slottsanläggning och *militär miljö* präglad av stormaktstidens anläggning och funktionen som krigshögskola sedan 1792, världens äldsta i ursprungliga lokaler. (*Slottsmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Slottet med delar från framförallt 1600-talet och 1700-talets slut, tillhörande förläggingsbyggnader, stall och andra anläggningar. Den stora parkanläggningen med rester av den ursprungliga barockträdgården men idag huvudsakligen med karaktär av engelsk *park*. Den öppna exercisplanen framför slottet. Läget vid breddad kanal.

Solna [AB 37] (Solna sn)

Motivering:

A. *Sockencentrum* för den stora Solna socken, som ursprungligen innefattade hela nuvarande Stockholms innerstad, framför allt präglad av 1100-talets rundkyrka med senare tillbyggnader och tillhörande bebyggelse från främst 1700-talet.

B. Haga - Ulriksdals kungliga *slottsmiljöer* med lustslott och stora parkanläggningar med nära vattenkontakt, som i sin utveckling framför allt speglar stormaktstiden, den gustavianska epoken och 1800-talets första hälft. Miljöerna har ett nära samband med ett större område dominerat av kungarna och staten.

C. *Norra begravningsplatsen*, invigd 1827, som i planering och anläggningar visar begravningsväsendets historia i Sverige under 1800-talet.

Uttryck för riksintresset:

A. Rundkyrkan och andra till sockencentrumet hörande anläggningar som prästboställen och arrendatorsbostad.

B. Ulriksdals 1600-talsslott med barockträdgård och engelsk *park*, tillhörande byggnader samt kapell och andra tillskott från 1800-talets senare del. Haga med lämningar av Gamla Haga och andra spår från tiden före Gustav III:s inköp av området, den engelska parken med utblickar mot det omgivande landskapet samt tillhörande byggnader och anläggningar från Gustav III:s tid, Haga slott från 1800-talets början och olika boställen från 1800-talets senare del. Fd tingshus.

C. Planmönstret med huvudsakligen en terränganpassad, friare karaktär men också mer rätlinjiga inslag. Gravkapell och dominerande gravvårdar, gjutjärnsstaket. Kvarter av olika karaktär. Sveriges första krematorium och urngravar.

(Delar av området utgör Nationalstadspark enligt NRL 3 kap 7 §.).

I området ingår även:

A. Falkenerarboställe som ursprungligen hörde till Karlbergs slott. Radhusområde från 1940-talet för anställda vid Karolinska sjukhuset.

B. Haga tingshus från 1907 och Stallmästargården som är Stockholmstraktens äldsta utvårdshus från 1652 och som har anor som stallmästarboställe under Karlberg på 1630-talet.

STOCKHOLMS KOMMUN

Gamla Enskede [AB 112]

Motivering:

Egnahemsmiljö som speglar det tidiga 1900-talets trädgårdsstadsideal efter internationella förebilder, och en föregångare på det bostadssociala området med landets första radhus.

Uttryck för riksintresset:

Stockholms första trädgårdsstad med kommunalt planerad egnahemsbebyggelse och tomter som uppläts med tomträtt på den 1904 inköpta Enskede gårds mark. Den terränganpassade stadsplanen som utarbetades efter internationella förebilder, tomtindelning, bebyggelsens utformning och placering, små centrumbildningar med offentliga byggnader som skola och kyrka, idrottsplats och parkanläggningar.

Gröndal [AB 116]

Motivering:

A. *Bostadsområde* i norra Gröndal med stora självbyggda s.k. hyresvillor som speglar en för 1900-talets början tidstypisk arbetarbebyggelse, direkt betingad av industrisamhällets framväxt.

B. *Bostadsområde* i centrala Gröndal, uppfört 1944-52, som med sina epokgörande nya bostadstyper och husformer blivit en viktig förebild för svenskt och internationellt bostadsbyggande under efterkrigstiden.

Uttryck för riksintresset:

A. Stora, individuellt formade flerfamiljsvillor med i stadsbilden dominerande läge, på lummiga tomter med uthusbyggnader, trädgårdsland och fruktträd. Tillkomna efter att Gröndals tomt- och byggnads AB 1898 hade köpt in Gröndals gård och styckat marken för att arbetare och hantverkare vid Liljeholmens industrisamhälle skulle kunna bygga bostäder här.

B. Grupper av stjärnhus, dels sammankopplade, dels friliggande, uppförda 1944-46. Ett långt terrasshus och ett punkthus från åren 1946-52 uppförda efter ritningar av dåtidens namnkunniga arkitekter. Gestaltningmässiga värden och planlösningar. Gårdar och omgivande grönska, trafikseparering.

LM-staden i Midsommarkransen [AB 114]

Motivering:

Bostadsområde med enhetliga flerbostadshus och nära anknytning till L. M. Ericssons nyetablerade fabriker, vilket speglar funktionalismens och 1930-talets strävanden inom arkitektur och planering med bostadssociala ambitioner.

Uttryck för riksintresset:

Planeringen med smalhus placerade på rad i nordost-sydväst i en kuperad terräng. Gestaltningmässiga värden med "nya" planlösningar och omgivande grönska.

Norra och Södra Ängby. [AB 119]

Motivering:

A. Norra Ängby *egnahemsmiljö*, ett stort och enhetligt "småstugeområde" planerat för arbetare,

vilket visar stadens satsning på självbyggeri på 1930-talet, den bostadssociala politiken och en framsynt planering som utgick från de äldre kulturlämningarna på platsen.

B. Södra Ängby, ett av norra Europas bästa exempel och största sammanhängande *förortsmiljö* med större, mycket enhetliga funkisvillor från 1930-talet avsedda för ett tjänstemannaskikt, utbyggt på initiativ av Stockholms stad och ett uttryck för tidens arkitekturideal.

Uttryck för riksintresset:

A. Planeringen med enhetliga tomter, ett femtontal hustyper i sammanhållna grupper med enhetlig utformning. Husens placering utmed gatorna. De trädplanterade huvudgatorna. Det i området inordnade Stora Ängby slott, med huvudbyggnad från 1690-talet och omgivande park, och det som park sparade järnåldersgravfältet.

B. Planstrukturen med gator, tomter, byggnadernas placering och omgivande grönska. Gestaltungsmissiga värden hos de likartade, men inte helt identiska byggnaderna.

Olovslund [AB 118]

Motivering:

Egnahemsmiljö från 1920-talets slut, som utgör ett av de första exemplen på den kommunala bostadspolitiken, som gick ut på att skapa "småstugeområden" med själv-byggda hus för arbetare. En föregångare och förebild för många områden av likartad typ inom och utom landet.

Uttryck för riksintresset:

Planeringen med central park, enhetliga tomter, husens placering och sammanhållen gatumiljö. Husens enhetliga och tidstypiska utformning.

Pungpinan i Skarpnäck [AB 110]

Motivering:

Egnahemsmiljö från 1920-talets slut, som utgör ett av de tidigaste exemplen på den kommunala bostadspolitiken, som gick ut på att skapa "småstugeområden" med själv-byggda hus för arbetare. En föregångare och förebild för många områden av likartad typ inom och utom landet.

Uttryck för riksintresset:

Områdets planering med enhetliga tomter, husens placering och sammanhållen gatumiljö. Husens enhetliga och tidstypiska utformning.

Skogskyrkogården [AB 111]

Motivering:

Begravningsplats som i samspelet mellan arkitektur och parklandskap skapat en ny typ av kyrkogårdsanläggning med många efterföljare inom Sverige och internationellt.

Uttryck för riksintresset:

Parklandskapet där olika terrängtyper givits individuell behandling. Entréer, murar, öppna ytor och vägar samt konstnärlig utsmyckning och andra blickpunkter och accenter i landskapet. Gravkvarterens skilda karaktärer. De olika kapellen som i sin arkitektur speglar utvecklingen från 1920-talet till Asplunds personligt färgande, mogna funktionalism. Utblickar mot omgivningarna.

Stockholms innerstad med Djurgården [AB 115]

Motivering:

Storstadsmiljö, präglad av funktionen som landets politiska och administrativa centrum sedan

medeltiden och de mycket speciella topografiska och kommunikationsmässiga förutsättningarna för handel, samfärdsel och försvar. Utvecklingen inom stadsplane- och byggnadskonsten har fått särskilt tydliga uttryck med alla epoker från medeltiden till nutid väl representerade. *Residensstad*, domkyrko- och universitetsstad samt viktig *sjöfarts- och industristad*. (*Stiftsstad*, *Skolstad*).

Uttryck för riksintresset:

Uttryck för funktionen som huvudstad och förvaltningsstad alltsedan medeltiden, men särskilt från 1600-talet och framåt. Kungliga miljöer, byggnader för rikets och länets förvaltning, kulturinstitutioner och annan bebyggelse som sammanhänger med funktionerna som huvudstad och länsstad.

Den medeltida storstaden med tät stenbebyggelse. Staden mellan broarna, "Gamla Stan" som i gatunät och bebyggelse främst speglar Stockholms uppkomst och utvecklingen under olika skeden av medeltiden och 1500-talet, med den äldsta delens planmönster av stora oregelbundna kvarter innanför långgatorna och den senare medeltidens karaktäristiska "revbensmönster" med små smala gränder ner till vattnet. Kyrkorna och de många husen med medeltida murverk, gaturummens och torgens karaktär. Bevarade rester av det äldsta gatunätet på Södermalm. Kyrkor på malmarna, som genom läge, namn och till en del murverk bevarar minnet av medeltidens och 1500-talets stad.

1600-talets starkt expansiva stad, med stadsplanestruktur, de offentliga rummen och bebyggelsen. Gamla Stans yttre "årsring", med Skeppsbroraden, Nygatskvarteren och slottsområdet. Ridderholmen och Blasieholmen. Det stora reglerings- och utbyggnadsområdet på malmarna, med planstruktur, kyrkor, offentliga byggnader och bostäder. Den förindustriella stadens spridning av verksamheter och sociala skiktning i boendet. Områden med stenhus från 1600-, 1700- och första delen av 1800-talet, både för aristokratin, den nya klassen av rika borgare och för ett lägre borgerligt skikt - stads-palats, malmgårdar, borgargårdar samt även äldre parker och inslag av grönska. De lägre samhällsklassernas småskaliga trähus i stadens dåvarande ytterkanter och otillgängliga delar.

Det sena 1800-talets stadsbyggnad med esplanadsystemet och gator av olika bredd och karaktär, och byggnader i bestämda hushöjder. Villastaden, nya typer av offentliga byggnader, folkrörelsebyggnader och -miljöer, kommunaltekniska anläggningar och parker. Genombrotts-gator och områden planlagda som "ny stadsdel" i enlighet med 1874 års byggnadsstadga. Den täta och enhetliga stenstadsbebyggelsen.

1900-talets stadsbyggnad och bebyggelseutveckling. Lärkstaden, Diplomatstaden, Birkastan, Röda Bergen, Kungsgatan och andra miljöer som återspeglar stadsplanering och bebyggelseutvecklingen under århundradets inledande årtionden. Terränganpassade planer, storgårdskvarter, men även fullföljandet av den äldre rutnätsstaden. Parkanläggningar och grönska, innerstadens koloniträdgårdar. Uttryck för det moderna välfärdssamhället och dess stadsbyggnad, så som Gärdet, Slussen och Hötorgscity. Smalhusområdet Abessinien i Hjorthagen.

Sjöfarts-, handels- och industristaden. Hamnanläggningar från skilda tider och byggnader som hör ihop med flottan och sjöfarten. Skeppsholmen och Kastellholmen, delar av Djurgården, Beckholmen. Kontor, bankpalats, försäkringsbolag, varuhus och andra handels och näringslivets byggnader. Industrimiljöer som speglar Stockholms betydelse som industristad alltsedan 1600-talet, bland annat Barnängen, Kungliga Myntet, Ludvigsberg, Almgrens sidenväveri och de många bryggerierna.

Det vetenskapliga, intellektuella och religiösa livets byggnader och miljöer. Observatoriet, den gamla tekniska högskolan och byggnader och miljöer som hör samman med det

gamla universitetsområdet. Byggnader för akademier och lärda samfund. Bibliotek, utställningslokaler och de många museerna. Institutionsbältet på Norra Djurgården. Bergianska trädgården.

Nöjetslivets, samvarons och rekreationslivets byggnader och miljöer. Teatrar och konsertsalar, Gröna Lunds tivoli och andra nöjesetablissemang. Anrika restauranger och värdshus, ordenshus och lokaler för olika sällskap, Skansen, Fåfången, idrottsanläggningar, parker och flanörstråk. Djurgårdens bebyggelse och rekreationslandskap, med rötter i 1600-talets kungliga jaktpark. Utvärdshus, slott och villor med omgivande parker från 1600- och 1700-talen och senare.

Andra Stockholmska särdrag som anpassningen till naturen, fronten mot vattenrummen och Stockholms inlopp, både från Saltsjön och Mälaren. Vyerna från viktiga utsiktspunkter, blickfång, kontakten med vattnet. De tydligt avläsbara "årsringarna" i stadsväxten. Stenstadens tydliga yttre gräns. Stadssiluetten med den begränsade hus-höjden där i stort sett bara kyrktornen och offentliga byggnader tillåts höja sig över mängden. Byggnader och miljöer med anknytning till konstnärliga verk och historiska personer.

(Delar av området utgör Nationalstadspark enligt NRL 3 kap 7 §).

Vällingby [AB 120]

Motivering:

Efterkrigstidens ideala förortsmiljö, uppbyggt som en självförsörjande *förort* längs tunnelbanan på grundval av idén om den s.k. ABC-strukturen (Arbete-Bostad-Centrum). Förebild för planering, gestaltning och socialt program för bostadsområden i Sverige och internationellt.

Uttryck för riksintresset:

Planeringen med centrumdel med låg bebyggelse och gågator, affärer, service och gemensamma anläggningar och utanför detta en zon med en blandning av höga punkthus och lägre flerbostadshus, som omges av gräsplaner och grönska, samt längst ut områden med radhus- och småhusbebyggelse. Trafikdifferentiering, bestämda gestaltningsidéer. I det sociala programmet ingick tankar om en blandad befolkning och lätt-tillgänglighet, som också skulle skapa en rationell verklighet för arbetande kvinnor. Området byggdes ut under 1950-talet och är ett sammanhållet uttryck för detta årtionde.

Ålstensgatan [AB 117]

Motivering:

Bostadsområde i form av funktionalistiskt radhusområde från 1932-33, som speglar den tidiga funktionalismens gestaltningsmässiga och sociala idéer om bra bostäder till rimligt pris för vanliga människor.

Uttryck för riksintresset:

Planeringen med sex grupper av snett förskjutna radhus med förgårdar och bakomliggande trädgårdar, på vardera sidan av den allékantade Ålstensgatan. Husens arkitektoniska utformning.

Årsta centrum [AB 113]

Motivering:

Bostadsområde i form av stadsdelscentrum, invigt 1953, som utgör ett av landets tidigaste exempel på en s.k. grannskapsenhet, med "torget som vardagsrum". En kommersiell, social och kulturell mötespunkt för alla åldrar, som utgjort en viktig förebild för svenskt förortsbyggande under efterkrigstiden.

Uttryck för riksintresset:

Planläggningen med låga byggnader för olika funktioner - medborgarhus med bibliotek och teater, biograf, butiker, kontor, bostäder - grupperade runt det centrala torget. Gestaltningssäsongerna och den konstnärliga utsmyckningen.

SUNDBYBERGS KOMMUN

Duvbo [AB 36] (Sundbybergs sn)

Motivering:

Egnahemsmiljö som tillkom 1899 på enskilt initiativ och efter flera stora industrietableringar (bla Sieverts kabelverk 1888). En av landets första egnahemsområden, som speglar idéerna och organisationsformerna i egnahemsrörelsens första skede och plan-utveckling samt byggandet kring sekelskiftet 1900. Den första i en rad av områden utvecklade av AB Hem på landet. Utvidgning mot väster på 1920-talet, som visar den fortsatta utvecklingen av egnahemsområdet

Uttryck för riksintresset:

Planläggningen med terränganpassat gatunät, flera mindre parker och gemensamma funktioner som kyrka och skola centralt placerade i den äldre delen av området. Individuellt formade flerfamiljshus och uthusbyggnader på stora tomter, inbäddade i en rik grönska. 1920-talets utvidgning av området med sitt mer regelbundna gatunät och större enhetlighet i villornas placering och utformning.

SÖDERTÄLJE KOMMUN

Bornsjön [AB 16] (delen i Östertälje sn)

Motivering:

Herrgårdslandskap utmed Mälaren och runt Bornsjön och sjön Aspen, som präglats av ett sedan bronsåldern utvecklat jordbruk, kommunikationerna på vatten och till lands, den tidiga medeltidens sockenindelning och de stora herrgårdsanläggningarna. (*Kommunikationsmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Gamla vägsystem. Det av storgodsdriften ända sedan förhistorisk tid präglade landskapet. Äldre lantlig bebyggelse, exempelvis Talby och Bergsättra gårdar. (Miljön berör huvudsakligen Botkyrka och Salems kommuner).

Brandalsund [AB 7] (delen i Ytterjärna sn)

Motivering:

Farledsmiljö med lång bruks- och bosättningskontinuitet där det försvarsstrategiska läget vid inloppet till nuvarande Södertälje och Mälaren speglas av *fornborgar*, en medeltida borganläggning och Brandalsunds säteri med vidsträckta ägor. (*Fornlämningssmiljö, Borgmiljö, Herrgårdsmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Två fornborgar på farledens västra sida (ytterligare en ligger på östra sidan). Rester av den medeltida Trindborgens med förstärkningar från 1700- och 1800-talen. Boplats-lämningar från yngsta stenålder och bronsålder. Rösen. Brandalsunds säteri med huvudbyggnad som bär det tidiga 1900-talets prägel, tillhörande ekonomibyggnader, arbetarbostäder, alléer och vidsträckta odlingslandskap. (Miljön berör även Botkyrka kommun.).

Hall [AB 8] (Tveta sn)*Motivering:*

Fornlämningsmiljö i kustnära läge som speglar bosättning och näringsfång med trolig början under yngre stenåldern och fram till 1600-talet, då tre byar avhystes i samband med att säteriet Hall bildades.

Uttryck för riksintresset:

Bronsålderslämningar i form av rösen, stensättningar, boplatser och skålgropsförekomster. Flera järnåldersgravfält samt tomterna till byarna Hall, Håga och Hågelby.

I området ingår även:

Säteriet Halls bebyggelse som via åkerbrukskoloni för vanartiga barn förvandlats till modernt centralfängelse.

Mörkö [AB 3] (delen i Mörkö, Hölö, Överjärna och Ytterjärna sn:r)*Motivering:*

Farledsmiljö och mellanbygd utmed vattenleden från Östersjön via Södertälje till Mälaren, som präglas av det försvarsstrategiskt viktiga läget, dominerande storgods av delvis medeltida ursprung samt partier med ett mer småbrutet agrarlandskap. (*Fästnings- och skansmiljö, Herrgårdslandskap, Bymiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Fornborgar utmed en nu uppgrundad vattenled tvärs över Mörkö. Lämningsarna av de befästningar som nu ingår i Hörningsholms slott och som påbörjades på 1200-talet. Skansundet med skansar som anlades vid 1600-talets början och förstärktes på 1700-talet samt lämningar av första världskrigets försvarsanläggningar. Herrgårdarna Hörningsholm och Ängsholm, med tillhörande ekonomibyggnader, parkanläggningar, underlydande gårdar och torp, samt det av storgodsdriften präglade landskapet. Mörkö kyrka med äldsta delar från 1200-talet och många minnen från herrgårdarnas ägare. Äldre vägnät. Landskapspartier med mer småskaligt jordbruk och bebyggelse som huvudsakligen speglar 1800-talet. Byar, *ensamgårdar*. Farledskrogar från 1800-talet. (Miljön berör även Botkyrka kommun.).

I området ingår även:

Steinerseminariet i Järna (antroposofiskt centrum) med särpräglad arkitektur från 1970-talet. Bruno Liljefors "Wigwam" - bostad och ateljé.

Taxinge-Näsby [AB 4] (Taxinge sn)*Motivering:*

Herrgårdsmiljö av medeltida ursprung som speglar den mångfasetterade verksamheten vid ett storgods under 1800-talet.

Uttryck för riksintresset:

Slottet från 1803 och de samtidigt ombyggda flyglarna. *Parken* med barockanläggning, engelsk park och ett flertal lusthus. Den långa allén. Ett stort antal ekonomibyggnader för olika behov samt såg, torp och arbetarbostäder. Byggnader och anläggningar för gemensamma funktioner, så som kyrka, skola, järnvägsstation och handelsbod. Det av storgodsdriften präglade odlingslandskapet.

I området ingår även:

Flera gravfält och en fornborg från järnålder.

Tullgarn [AB 2] (Hölö sn)*Motivering:*

Kunglig *slottsmiljö* som huvudsakligen bär 1700-talets prägel men med medeltida anor, med omgivande *park* och vidsträckta ägor.

Uttryck för riksintresset:

Tullgarns slott med tillhörande byggnader, stor park som både innehåller en barockträdgård och en engelsk park. Den långa, raka allén med grindstuga samt de omgivande ägorna med såväl öppet odlingslandskap med inslag av stora ekar som ängs- och hagmarker. Tullgarns medeltida bytomt med yngre järnåldersgravfält.

Vårdinge [AB 1] (Vårdinge sn)*Motivering:*

Centralbygd med förhistorisk bruknings- och bosättningskontinuitet som framför allt speglar bronsålderns bosättningar utmed den dåvarande havsviken vid Edesta, men också järnålderns centralbygd något längre norrut, i området kring det medeltida *sockencentrumet*. Kulturlandskapet med kontinuitet sedan förhistorisk tid och dominerande säterier från 1500- och 1600-talen. (*Fornlämningsmiljö, Herrgårdslandskap*).

Uttryck för riksintresset:

Bronsålderslämningar på bergskrönen i form av ensamliggande rösen och stensättningar, nedanför skärvstenshögar och skålgropsförekomster. Flera stora järnåldersgravfält, bl.a. ett vid kyrkan, vilken ursprungligen uppfördes vid 1100-talets slut. Till socken-centrumet hör klockargård och skola medan prästgården ligger längre söderut. Det öppna slättlandskapet mot sjön Sillen samt mer småbrutna landskapspartier. Säterierna Hjortsberga och Edesta och det senare bildade godset Nådhammar med tillhörande anläggningar och av godsdriften präglade landskap. Gårdar och torp från framför allt 1800-talet och ett flertal småbruks- och egnahemsfastigheter som vid 1900-talets början avstyckades från Hjortsberga.

Ytterenhörna [AB 5] (Ytterenhörna sn)*Motivering:*

Odlingslandskap som i det rika fornlämningsbeståndet, ålderdomliga byar, äldre vägsystem och Ytterenhörna medeltidskyrka speglar jordbrukets förutsättningar och utveckling alltsedan bronsåldern i ett typiskt södermanländskt sprickdalslandskap. (*Fornlämningsmiljö, Bymiljö, Kyrkomiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Samlat bronsålderskomplex med rösen och skärvstenshögar samt stora järnåldersgravfält med bla stor skeppssättning vid Åsa samt två *fornborgar*. Täta, ålderdomliga byar i höjdlägen. Odlingsmarker i dalgångarna, äldre vägsträckningar. Ytterenhörna kyrka med delar från 1100-talet.

Överenhörna [AB 6] (Överenhörna sn)*Motivering:*

Herrgårdslandskap som präglas av 1700-talets anläggningar men med rötter i en medeltida kungsgård. (*Kyrkomiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Säterierna Horn, 1580-talet, och Ekensberg, 1650-talet och efterföljare till Husby, men som huvudsakligen speglar 1700-talets arkitekturutveckling med tillhörande ekonomibyggnader, arbetarbostäder, lusthus, *parkanläggningar*, alléer och lämningar av industriell varksamhet.

Rester av den medeltida *kungsgården*, som genom namnet Husby kan knytas till rikets centrala administration redan under järnålderns senare del. Överenhörna 1200-talskyrka, ombyggd under slutet av 1700-talet. Prästgården Äleby med tillhörande ekonomibyggnader.

TYRESÖ KOMMUN

Tyresö slott [AB 31] (Tyresö sn)

Motivering:

Slottsmiljö av tidigmedeltida ursprung som speglar levnadsförhållandena för de högsta samhällsskikten under 1600- och 1700-talen och tiden kring sekelskiftet 1900 samt den komplexa verksamheten inom ett av Stockholmsregionens största och äldsta godscomplex. Slottet med omgivning har skapat förutsättningarna för framväxten av Tyresö socken och kommun.

Uttryck för riksintresset:

Slottsbyggnaden från 1630-talet, med förändringar på 1770-talet och med återskapad 1600-talskaraktär vid restaureringen på 1890-talet. Rester av det medeltida stenhuset. *Parken* med inslag av barockanläggning men med huvudsaklig karaktär av engelsk park, anlagd på 1790-talet och troligen F. M. Pipers förstlingsverk. Den 1641 av slottsherren uppförda kyrkan strax nordväst om slottet. Mångfalden av tillhörande byggnader och anläggningar som stall, magasin, smedja, personalbostäder och handelsträdgård. Lämningar av industriella verksamheter utmed Tyresöån alltsedan 1600-talets slut. Torp och sommarhus, som den s.k. Prinsvillan.

TÄBY KOMMUN

Skålhamravägen [AB 71] (delen i Täby sn)

Motivering:

Centralbygd, herrgårdslandskap och vägsystem, med rötter i en forntida stormannabygd med anknytning till kungamakten. Landskapet speglar en rik och komplex järnåldersbygd och dess fortsatta utveckling, med den tidiga medeltidens sockenbildning och 1600-talets säterier, med kontinuitet fram i dagens agrarlandskap. (*Forntida vägmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Skålhamravägen, Frestavägen och andra äldre vägsträckningar, många runstenar, bl.a vid "Broby gata", stensträngssystem och gravfält i anslutning till byar och gårdar. Det öppna odlingslandskapet och bebyggelsen i byar och på gårdar, men också partier med mer småbrutet landskap. En del stora gårdar, bl.a. Hagby, med av storjordbruket präglad landskap. (Miljön berör även Sigtuna, Sollentuna, Upplands Väsby och Vallentuna kommuner.).

Täby prästgårdsmark [AB 73] (Täby sn)

Motivering:

Fornlämningsmiljö som visar en bebyggelse etablerad under äldre järnåldern och dess fortsatta utveckling under yngre järnåldern fram till nutid.

Uttryck för riksintresset:

Stensträngssystem, husgrundsterrasser, fossila åkrar och gravar från bronsåldern eller äldre järnåldern i beteshagen sydost om prästgården. Yngre järnåldersgravfält vid Skogsberga och prästgården. Det omväxlande odlingslandskapet med låglänta åkrar och kuperade

betesshagar.

I området ingår även:

Täby prästgård och prästgårdsskola, det tidigare kaplansbostället och Skogsberga gård samt några f d torp.

UPPLANDS-BRO KOMMUN

Bro [AB 33] (Bro sn)

Motivering:

Centralbygd med förhistorisk bruks- och bosättningskontinuitet som idag domineras av Bro kyrka och Brogårds godscomplex, vilka präglas av det sena 1800-talets anläggningar. (*Fornlämningsmiljö, Kyrkomiljö, Herrgårdsmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Den idag övergivna Husby by, som visar på områdets centrala funktion redan under järnåldern. Assurstenens runristning och Assurs hög bland storhögarna på det stora gravfältet strax söder om kyrkan, vilka vittnar om en vikingatida stormannagård. Bro sockenkyrka med äldsta delar från 1100-talet. Brogårds säteri som bildades vid mitten av 1500-talet, med nuvarande huvudbyggnad från 1888, fyra 1700-talsflyglar, *park* och långa alléer, en mängd ekonomibyggnader, arbetarbostäder och torp samt ångbåtsbrygga och tegelbruk som varit i drift in i sen tid. Det storskaliga odlingslandskapet med stora arealer som skapats genom invallningar på 1940-talet.

Görväln [AB 32] (delen i Upplands-Bro sn)

Motivering:

A. *Farledsmiljö* och *kommunikationsmiljö* vid vattenleden från Uppsala och Sigtuna ut i Mälaren, med stor betydelse för försvar och kommunikationer på vattnet och till lands alltsedan järnåldern. (*Fornlämningsmiljö*).

B. *Herrgårdslandskap*, med rötter i järnålderns och medeltidens stormannabygd och herrgårdsanläggningar som speglar 1600-, 1700- och 1800-talen.

Uttryck för riksintresset:

A. Den kraftiga ruinkullen efter ärkebiskopens palatsliknande fäste från 1400-talets slut på Stäketholmen. Platsen för Tuna-byn på Lennartsnäshalvön och stora järnålders-gravfält, vilka berättar om traktens centrala betydelse under järnåldern. Knutpunkten mellan vatten- och landkommunikationerna med fyra generationer landsvägar allt ifrån landets äldsta statliga vägbygge 1665, samt järnvägssträckningar.

B. De många herrgårdsanläggningarna och det av godsdriften präglade landskapet med storskaliga åkrar och alléer, bl.a. Almare-Stäket och Lennartsnäs. Odlingslandskapet med system av äldre vägar och jordbruksbebyggelse. (Miljön berör även Järfälla kommun.).

Håtuna - Håbo-Tibble [AB 35] (Håtuna och Håbo-Tibble sn:r)

Motivering:

Centralbygd med förhistorisk bruks- och bosättningskontinuitet från ett forntida stormannalandskap med anknytning till kungamakten, karaktäristiska bebyggelselägen, dominerande herrgårdar och medeltida kyrkor. (*Fornlämningsmiljö, Bymiljö, Kyrkomiljö, Herrgårdslandskap*).

Uttryck för riksintresset:

Bronsåldersrösen i områdets södra del och ett tiotal järnåldersgravfält som vittnar om den äldsta bosättningen. Särskilt märkligt är fornlämningskomplexet "Fornsigtuna" vid Signhildsberg med stor husgrund efter halliknande byggnad, flera husgrundsterrasser och den mäktiga Signhilds kulle, troligen en *kungsgård* med hamn-, marknads- och samlingsplats som etablerats redan vid slutet av äldre järnåldern. Herrgårdarna Håtunaholm, Signhildsberg och Aske gård med ekonomibyggnader, *parkanläggningar*, alléer, torp och arbetarboställen samt det av godsdriften präglade landskapet. Gårdar och byar karaktärsitiskt placerade på moränbackar. Tjusta by med fyra generationer skolbyggnader och andra byggnader för bl.a. handel och hantverk. Håtuna och Håbo-Tibble 1200-talskyrkor.

Låssa [AB 34] (Låssa sn)

Motivering:

Centralbygd i viktig korsning mellan norra mälarvägen och den forna vattenleden Birka-Uppsala, med unik *fornlämningsmiljö* på och kring ett åschrön, med den troliga kultplatsen Rösaring och gravfält som visar på en omfattande bosättning från bronsåldern till vikingatid. Det öppna, sammanhängande odlingslandskapet i de lägre landskapspartierna, med inslag av herrgårdar, bosättningsmönster som har kontinuitet ner i den yngre järnåldern och Låssa medeltidskyrka, som uppfördes som patronatskyrka till Säbyholms gård. (*Sockencentrum*).

Uttryck för riksintresset:

Rösaring med stora gravrösen, labyrint och en stenkantad s.k. processionsväg samt längre ner på åsen spår av bronsåldersbosättning och flera stora järnåldersgravfält med storhögar. De stora gårdarna, bl.a. Säbyholm, Stora Ekeby och Toresta, med tillhörande anläggningar. Odlingslandskapets storskaliga karaktär, arbetarboställen och torp. Låssa kyrka med äldsta delar från 1200-talet och flera gravkor samt förhistoriska gravhögar på kyrkogården. Prästgården och klockarbostället vilka ligger vid Stora Ekeby, ett stycke väster om kyrkan.

I området ingår även:

Säbyholms naturbruksgymnasium, ursprungligen Sunnerdahls hemskola, med ett 20-tal byggnader uppförda 1910-15 i nationalromantisk och klassicistisk stil och med om-givande park i ett kuperat terrängavsnitt på Säbyholms ägor.

UPPLANDS VÄSBY KOMMUN

Antuna [AB 79] (Eds sn)

Motivering:

Herrgårdslandskap som speglar 1800-talets storgodsbildningar i Stockholmstrakten med rationella storjordbruk och sammanslagna gårdar. Området har anknytning till C J L Almquist och S Curman.

Uttryck för riksintresset:

Den 1881 som herrgård uppförda huvudbyggnaden med ombyggnader 1918, *park*, allé, grindstuga och den komplexa gårdsmiljön med ekonomibyggnader, smedja, kvarn och såg samt statarbostäder och skola. Det av storgodsdriften präglade landskapet med stora sammanhängande åkermarker. Andra till godscomplexet hörande gårdar samt lämningar av tidigare byar.

I området ingår även:

Järnåldersgravfält och runstenar. Det gamla korporalstorpet Agneslund.

Runsa [AB 72] (Eds sn)*Motivering:*

Herrgårdslandskap med ursprung i en stormannagård från yngre järnåldern, vid strategiskt läge mellan flera viktiga vattenleder in mot Uppsala och med en herrgårdsanläggning som speglar högadelns levnadsförhållanden under främst stormaktstiden. (*Fornlämningsmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Farledsanknuten *fornborg* med ovanligt kraftiga stenvallar, husgrundsterrasser och ett par gravfält med stora gravanläggningar, bl.a. en "kungshög" och en stor skeppssättning. Runsa herrgård med huvudbyggnad från 1663-73 ritad av J de la Vallée, park och ekonomibyggnader. Det av godsdriften präglade landskapet med stora, öppna odlingsmarker, allé, gamla vägsträckningar, underlydande torp och anläggningar som i övrigt visar den komplexa verksamheten vid herrgården, bl.a. den kombinerade sågen och ångkvarnen, mejeri och orangeri. Torpmiljön har skildrats av C J L Almqvist.

Skålhamravägen [AB 71] (delen i Hammarby och Fresta sn:r)*Motivering:*

Centralbygd, herrgårdslandskap och vägsystem, med rötter i en forntida stormannabygd med anknytning till kungamakten. Landskapet speglar en rik och komplex järnåldersbygd och dess fortsatta utveckling, med den tidiga medeltidens sockenbildning och 1600-talets säterier, med kontinuitet fram i dagens agrarlandskap. (*Fornlämningsmiljö, Kommunikationsmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Järnålderslämningar i form av bl.a. äldre vägsträckningar, många runstenar, stensträngssystem och gravfält i anslutning till byar och gårdar. De västra partierna, i anslutning till vattenleden mot Uppsala, har övervägande skogsbygdskaraktär med småskaligt odlingslandskap och i de högre landskapspartierna även lämningar från bronsålder och äldre järnålder. Hammarby kyrka som bevarar den enkla medeltida Upplandskyrkans karaktär genom avsaknaden av fönster på norra sidan. Herrgårdarna med tillhörande byggnader, det omgivande öppna odlingslandskapet och alléer. Stora Väsby är en av landets främsta rokokooanläggningar, med bevarad barockträdgård. (Miljön berör även Sigtuna, Sollentuna, Täby, och Vallentuna kommuner.).

I området ingår även:

Löwenströmska sjukhuset vars äldsta delar är från 1809 och har sin upprinnelse i familjen Ankarströms donation till svenska staten för mordet på Gustav III 1794. Gamla apoteket i Hammarby med plats i den svenska kriminalhistorien.

VALLENTUNA KOMMUN

Frösunda [AB 75] (Frösunda sn)*Motivering:*

Dalgångsbygd med förhistorisk bruknings- och bosättningskontinuitet och *kyrkomiljö* som speglar en för Uppland typisk senmedeltida landskyrka i anslutning till den under forntiden viktiga Långhundraleden.

Uttryck för riksintresset:

Kyrkan från 1400-talets mitt. Den omgivande öppna odlingsbygden med äldre väg-sträckningar, fornlämningar som uttrycker en kontinuitet från järnåldern till dagens agrara bebyggelse.

Ett flertal gårdar med välbevarade 1800-talsmiljöer.

I området ingår även:

Frösunda järnvägsstation från Rimbobanans tillkomst 1885 och Bergs herrgård från 1870-talet.

Kårsta [AB 76] (Kårsta sn)

Motivering:

Dalgångsbygd med förhistorisk bruknings- och bosättningskontinuitet med *sockencentrum*, byar och några små herrgårdar. (*Herrgårdsmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Kyrkan från slutet av 1400-talet, skolhus från 1848 och 1915, boställen och annat som hör till ett sockencentrum, och den för trakten ovanligt stora Kårsta by med fem gårdar grupperade kring kyrkan samt flera mindre byar. Herrgårdarna Backa och Ekskogen, byggda vid mitten av 1800-talet. Det öppna odlingslandskapet med äldre vägnät och bygravfält som visar på en kontinuitet i bebyggelsen sedan förhistorisk tid.

I området ingår även:

Järnvägssamhället Kårsta som vid början av 1900-talet växte upp kring Kårsta station vid Rimbobanan.

Markim - Orkesta [AB 74] (Markim och Orkesta sn:r)

Motivering:

Centralbygd med förhistorisk bruknings- och bosättningskontinuitet och kyrkor, bebyggelsestruktur och odlingslandskap som speglar utvecklingen i en utpräglad bondbygd från den äldre järnåldern till idag. (*Fornlämningsmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Många och ovanligt stora gravfält från järnåldern, husgrundsterrasser, forntida odlingsspår och vägsträckningar samt ett stort antal runristningar. Husby och Vaxtuna som utgör äldre centrala enheter med anknytning till kungamakten. De romanska kyrkorna i Markim och Orkesta från 1200- respektive 1100-talen. Det öppna odlingslandskapet med *ensamgårdar* och små byar som huvudsakligen bevarar en karaktär från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Det ålderdomliga vägnätet.

Skålhamravägen [AB 71] (delen i Vallentuna sn)

Motivering:

Centralbygd, herrgårdslandskap och vägsystem, med rötter i en forntida stormannabygd med anknytning till kungamakten. Landskapet speglar en rik och komplex järnåldersbygd och dess fortsatta utveckling, med den tidiga medeltidens sockenbildning och 1600-talets säterier, med kontinuitet fram i dagens agrarlandskap. (*Fornlämningsmiljö, Vägmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Skålhamravägen och andra äldre vägsträckningar, många runstenar, stensträngssystem och gravfält i anslutning till byar och gårdar. I denna del av området splittras åker-marken av en mängd skogsklädda moränhöjder. Bebyggelsen i byar och på gårdar, bl.a. byn Näle. Herrgårdarna, bl.a. rokokoplanläggningen Lindö säteri, med tillhörande byggnader, parkanläggningar, alléer, torp och det storskaliga, av godsdriften präglade landskapet. (Miljön berör även Sigtuna, Sollentuna, Täby och Upplands Väsby kommuner.).

Vada - Össeby-Garn [AB 77] (Angarn, Vada, Vallentuna och Össeby-Garn sn:r)*Motivering:*

Dalgångsbygd utmed den under forntiden och medeltiden viktiga Långhundraleden, vilken i det rika fornlämningsbeståndet, vägsystem, medeltidskyrkor, herrgårdar och bebyggelsestruktur speglar utvecklingen sedan övergången bronsålder-äldre järnålder. Ett maktcentrum vid Vada dominerat av stormän. (*Fornlämningsmiljö, Kyrkomiljö, Kommunikationsmiljö, Herrgårdsmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Den tidigare vattenledens sträckning med vad som möjligen är rester av en medeltida borganläggning på Toftesta holme. Det äldre vägsystemet kring vilket bebyggelsen i form av *ensamgårdar*, små byar och mindre herrgårdar till största delen är lokaliserad. Vada kyrka i mötet mellan tre häraden, med stort yngre järnåldersgravfält med tre imponerande storhögar, Husa, troligen en tidigmedeltida kungsgård, samt till *sockencentrumet* hörande byggnader som boställen och skola. Dalgången kring den på 1800-talet utdikade Angarnssjöängen, med bronsåldersmiljöer samt rika järnålderslämningar. Össeby-Garnsbygden, som av gravfälten att döma etablerades under järnåldern och där de två medeltida socknarna 1838 slogs samman. Garns medeltidskyrka, Össeby kyrkoruin samt den medeltida sätesgården Hakunge med huvudbyggnad i italiensk villastil från en ombyggnad på 1860-talet samt många dagsverkstorp. Till områdets många herrgårdar, som framför allt är från 1700-talet, hör i övrigt Stora Benhamra, Klingboda, Hacksta, Lingsberg, Olshamra och Kusta.

VAXHOLMS KOMMUN

Norra Boo - Vaxholm - Oxdjupet - Lindalssundet [AB 51, 58] (delen i Vaxholms kommun)*Motivering:*

A. *Farledsmiljö* utmed inloppet till Stockholm via Vaxholm, som speglar skärgårdens betydelse för huvudstadens sjöfart, livsmedelsförsörjning och rekreativliv, som speglar levnadsbetingelserna för innerskärgårdens befolkning alltsedan medeltiden och som speglar Stockholms utbyggnad mot öster. Här kan levnadsförhållanden för olika sociala skikt utläsas, liksom utvecklingen inom transportteknik och arkitektur. (*Skärgårdsmiljö, Rekreativmiljö, Sommaröjesmiljö, Fritidshusområde*).

B. *Militär miljö* och *småstadsmiljö*, med försvarsanläggningar utmed farleden in mot Stockholm och staden Vaxholm, som visar Stockholms sjöförsvaret alltsedan 1500-talet, befästningskonstens utveckling sedan början av 1700-talet, samt hur servicesamhället och sedermera staden Vaxholm växte upp som en följd av Vaxholms kastell. (*Fästningsmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

A. Kommunikationernas utveckling så som de framgår av äldre bryggor och hamnlägen, samhällen, bebyggelsegrupper, fyrar, sjökrogar och platser för handelsutbyte och service för sjöfararna. Ångbåtsepokens nya bryggor, och bebyggelse som växte fram i spåren av detta från och med mitten av 1800-talet.

Gårdar, jordbruksmarker och skogsbevuxna landskapspartier som speglar skärgårdsbefolkningens levnadsbetingelser och sammansatta ekonomi i äldre tid, baserad på jordbruk, fiske och sjöfart samt varuleveranser till Stockholm. Binärningar som båtbyggeri.

Uttryck för rekreativlivet. Sommarvillor från 1800-talets senare del och 1900-talets början, "grosshandlarvillor" med rik lövsågeridekor och villor som visar den fortsatta arkitekturutvecklingen, byggda för en ny samhällsklass av välbärgade företagare och belägna

vid vattenbrynet nedanför ett brant berg, högt uppe på bergskanten, på de små öarna i farleden eller på större öar som Tynningö och Skarpö. Pensionat och hotell samt uttryck för uthyrningsverksamheten av den äldre skärgårdsbebyggelsen till sommargäster, med åtföljande förändringar av bebyggelsen. Områden med fritidsbebyggelse av enklare slag från 1900-talet, för ett bredare lager av Stockholms befolkning.

B. Försvarsanläggningarna i och i närheten av Vaxholm, som utvecklats ur Gustav Vasas första skans 1548 och i sin nuvarande utformning huvudsakligen speglar befästningskonsten under 1800-talets andra hälft. Det gäller bl. a. Vaxholms kastell, Vaxö batteri och Rindö redutt. Vid den alternativa passagen i farleden Oxdjupet ligger Oskar Fredriksborgs fästning och, i Värmdö kommun, Fredriksborgs fästning från 1700-talet.

Vaxholms stad som uppstod som ett servicesamhälle till fästningen och centrum för handeln i skärgården, avsåndrades som egen församling omkring 1630 och fick stadsprivilegier som brukar dateras till 1652. Planmönstret med rätvinkligt rutnät och tät stadsbebyggelse i de centrala delarna närmast hamnen samt oregelbundet gatunät med friliggande, mer småskalig träbebyggelse för en fiskarbefolkning norr därom och villaområden i väster. Tullhuset från 1776. Bebyggelse som hör samman med rekreativlivets uppblomstring från och med 1800-talets senare del. (Miljön berör även Lidingö, Nacka och Värmdö kommuner.).

VÄRMDÖ KOMMUN

Beatelund [AB 57] (Ingarö sn)

Motivering:

Herrgårdsmiljö som visar en karolinsk anläggning av mindre mått, med representativ herrgårdsbebyggelse och park, i det småbrutna landskapet i Stockholms innerskärgård.

Uttryck för riksintresset:

Herrgårdsanläggningen från 1726, med ekonomi- och arbetarbebyggelse, kaj, båtbygga och barockträdgård med kinesiskt lusthus från perioden 16-1900-tal samt omgivande marker med allé, ekbackar, öppna odlingsmarker och strandängar.

Bullerön - Långviksskär [AB 607] (Nämndö sn)

Motivering:

Kust- och skärgårdsmiljö samt *sommarnöjesmiljö* som visar näringsfång och levnads-betingelser i ytterskärgården, med permanent bosättning baserad på jordbruk, jakt och fiske, och säsongsfiske. Miljön upptäcktes av och blev ett av de huvudsakliga motiven för konstnärer under 1800-talets slut och det tidiga 1900-talet.

Uttryck för riksintresset:

Permanent bosättningar med välbevarad bebyggelse i starkt terränganpassad placering. Uppodlade och hävdade marker samt skogigare landskapspartier utan bebyggelse. Äldre vägsträckningar, bryggor och anläggningar för sjöfart och vattenkommunikationer. Bruno Liljefors jaktstuga på Bullerön. Hallskär, som ligger mellan Långviksskär och Bullerön, med lämningar efter ett viktigt *säsongsfiskeläge*.

Djurhamn - Djurö kyrka [AB 608] (Djurö sn)

Motivering:

Skärgårdsmiljö, ett av mellanskärgårdens viktigaste centra, känt sedan medeltiden, och med

skärgårdens äldsta bevarade kapell vid den enda insegslingsleden till Stockholm för större fartyg intill 1600-talets början. (*Kapell*).

Uttryck för riksintresset:

Planmönstret och den äldre bebyggelsen. Kyrkomiljön med Djurö kapell från 1680-talet och prästgården. Hamnanläggning och varv. Här låg uppsamlingsplatsen och basen för den svenska flottan till 1500-talet, men detta har inte efterlämnat några synliga spår.

Grinda [AB 614] (Värmdö sn)

Motivering:

Sommarnöjesmiljö av socialhistoriskt intresse med uthyrningsstugor uppförda på 1940- och 1970-talen av Stockholms stad för att ge "mindre bemedlade storstadsbor" möjlighet att komma ut i skärgården.

Uttryck för riksintresset:

Område med enkla och små fritidsstugor i tidstypiskt utförande, utplacerade på ett terränganpassat sätt i skogsbackarna. Spår av öns tidigare brukning i form av bebyggelse, öppen odlingsmark, obebyggda skogspartier, bryggor och enstaka äldre sommar-villor.

Gustavsberg [AB 56] (Gustavsbergs sn)

Motivering:

Brukssamhälle med obruten industriell verksamhet alltsedan 1600-talet och det samhälle detta skapat, framför allt präglad av 1800-talets patriarkaliska industrisamhälle och 1900-talets industri med anknytning till folkhemstanken och Kooperationen KF. (*Industrimiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Byggnader och anläggningar som visar de olika tidsskikten i brukssamhällets utveckling. Industribyggnader för olika ändamål, där industriprocessens alla led kan följas samt kontorsbyggnader och andra anläggningar för produktionen. Offentliga byggnader samt bostäder av olika typ och för skilda sociala grupper. Planering av utbyggnads-områden från 1930, 40- och 50-talen där denna bygger vidare på den gamla brukskaraktären.

I området ingår även:

Sommarnöjesmiljö med sommarvillor från 1870- och 1880-talen vid Farstasundet väster om Gustavsbergs samhälle, som i sin utformning speglar tidens arkitekturströmningar, bl.a. den fornnordiska inspirationen.

Harö [AB 611] (Djurö sn)

Motivering:

Skärgårdsmiljö med den stora byn Harö och tillhörande marker som visar skärgårdsbefolkningens levnadsbetingelser med det sammansatta näringsfånget baserat på jordbruk, fiske och jakt samt hur bosättningsmönstret anpassats till de förutsättningar som landhöjningen och jordbruksreformer gav. (*Fornlämningsmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Det äldre byläget med vad som troligen är medeltida husgrunder samt rester av ett äldre kulturlandskap. Bykärnan i den stora, flyttade Harö by och gårdar som flyttades ut till lägen utefter öns stränder i samband med laga skiftet vid 1800-talets mitt. Odlingslandskapet med för skärgården karaktäristiska terränganpassade, flikiga åkrar och betesmarker. Bryggor, hamnplatser och båthus m.m. som visar på fiskets och sjöfartens betydelse.

Husarö - Ingmarsö - Svartsö - Gällnö - Hjälmo [AB 615] (Delen i Värmdö sn)*Motivering:*

Skärgårdsmiljö som visar den mångsidiga ekonomi som uppstått som en följd av mellan-skärgårdens speciella topografiska förutsättningar, samt de bosättningsmönster och levnadsförhållanden detta skapat alltsedan medeltiden. (*Bruksmiljö, Sommaröjesmiljö, Fritidshusområde*).

Uttryck för riksintresset:

Skärgårdsbyar med karaktäristiska lägen vid hamnplatser såsom Svartsö, Träskö och Hjälmo. Det småbrutna odlingslandskapet, avsöndrade gårdar, *torp* samt ängs- och betesholmar som uttryck för huvudnäringen jordbruket. Bebyggelse och anläggningar som hör samman med fiske, sjöfart och andra binärningar. Hit hör det tegelbruk som anlades på Stora Hästnacken omkring 1730. Skola och missionshus från slutet av 1800-talet. De många sommarvillorna och fritidshusen som började uppföras vid tiden kring sekelskiftet 1900. (Miljön berör även Österåkers kommun.).

Ingarö [AB 55] (Ingarö sn)*Motivering:*

A. *Herrgårdsmiljön* Lämshaga som speglar ett säteri från den tidiga stormaktstiden.
B. Ingarö *sockencentrum* med typisk skärgårdskyrka i trä från 1792, som skapades på initiativ av och bekostades av innehavarna till Beatelunds säteri och som visar på de stora herrgårdarnas betydelse för bygdens utveckling.

Uttryck för riksintresset:

A. Lämshaga säteri med den karolinska huvudbyggnaden i sten från 1647, ekonomibygnader, *torp* och det av godsdriften präglade odlingslandskapet. Gamla vägsträckningar.
B. Ingarö sockencentrum med kyrka, prästgård, Ödmannska skolan och senare skolbyggnader.

Möja - Bockö - Lökaön [AB 616] (Möja sn)*Motivering:*

Skärgårdsmiljö som speglar fiskarböndernas livsvillkor i de yttre delarna av Stockholms mellanskärgård och i ytterskärgården, det mångsidiga näringsfång som följt av de speciella topografiska förutsättningarna och de bosättningsmönster detta skapat allt-sedan medeltiden. (*Fritidshusområde*).

Uttryck för riksintresset:

Stora *skärgårdsbyar* som Berg, Löka, Långvik och Ramsmora med karaktäristisk lokalisering i anslutning till inägomarken. Utskiftade gårdar som förtätats kring sekelskiftet 1900 och bildat nya byar. Sjöbodrar och båthus, som avspeglar fiskets och sjöfartens betydelse. Odlingslandskapet med karaktäristiska småskaliga, flikiga åkrar. Ängs- och betesholmar på öarna kring huvudön, som kring sekelskiftet utnyttjades till jordgubbsodlingar. Ett stort inslag av sommarvillor.

Norra Boo - Vaxholm - Oxdjupet - Lindalssundet [AB 51, 58] (delen i Värmdö kommun)*Motivering:*

A. *Farledsmiljö* utmed inloppet till Stockholm via Vaxholm, som speglar skärgårdens betydelse för huvudstadens sjöfart, livsmedelsförsörjning och rekreativliv, som speglar levnadsbetingelserna för innerskärgårdens befolkning alltsedan medeltiden och som speglar Stockholms utbyggnad mot öster. Här kan levnadsförhållanden för olika sociala skikt utläsas, liksom utvecklingen inom transportteknik och arkitektur. (*Skärgårdsmiljö, Rekreativmiljö*).

B. *Militär miljö* och *småstadsmiljö*, med försvarsanläggningar utmed farleden in mot Stockholm och staden Vaxholm, som visar Stockholms sjöförsvaret alltsedan 1500-talet, befästningskonstens utveckling sedan början av 1700-talet, samt hur servicesamhället och sedermera staden Vaxholm växte upp som en följd av Vaxholms kastell. (*Fornlämningsmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

A. Kommunikationernas utveckling så som de framgår av äldre bryggor och hamnlägen, bebyggelsegrupper, fyrar, sjökrokar och platser för handelsutbyte och service för sjöfararna. Ångbåtsepokens nya bryggor, och bebyggelse som växte fram i spåren av detta från och med mitten av 1800-talet.

Gårdar, jordbruksmarker och skogsbevuxna landskapspartier som speglar skärgårdsbefolkningens levnadsbetingelser och sammansatta ekonomi i äldre tid, baserad på jordbruk, fiske och sjöfart samt varuleveranser till Stockholm. Binärningar som båtbyggeri.

Uttryck för rekreativlivet. Sommarvillor från 1800-talets senare del och 1900-talets början, "grosshandlarvillor" med rik lövsågeridekor och villor som visar den fortsatta arkitekturutvecklingen, byggda för en ny samhällsklass av välbärgade företagare och belägna vid vattenbrynet nedanför ett brant berg, högt uppe på bergskanten, på de små öarna i farleden eller på större öar. Pensionat och uttryck för uthyrningsverksamheten av den äldre skärgårdsbebyggelsen till sommargäster, med åtföljande förändringar av bebyggelsen. Sportstugor och områden med fritidsbebyggelse av enklare slag från 1900-talet, för ett bredare lager av Stockholms befolkning.

B. Försvarsanläggningarna i och i närheten av Vaxholm och vid den alternativa passagen i farleden vid Oxdjupet. Fredriksborgs fästning som uppfördes på 1720- och 30-talet och i Vaxholms kommun dessutom Oskar Fredriksborgs fästning, Vaxholms kastell m. fl. (Miljön berör även Lidingö, Nacka och Vaxholms kommuner.).

Sandhamn - Grönskär [AB 610] (Djurö sn)

Motivering:

Kommunikationsmiljö och *sommarnöjesmiljö* i ytterskärgården med skärgårdssamhället Sandhamn som sedan åtminstone 1700-talet varit lots- och tullstation och den yttersta samhällsutposten mot Östersjön. Kring sekelskiftet utvecklades Sandhamn till en populär kunglig sommarnöjesmiljö och ett centrum för segelsporten.

Uttryck för riksintresset:

Sandhamns bebyggelsemönster med tätt sammanbyggd och oregelbunden bebyggelse i de äldre delarna vid hamnen, vilket speglar det ursprungliga skärgårdssamhällets ekonomiska grund och levnadsförhållanden - bl.a. tullhuset från 1752, värdshus och enkla stugor för lotsar, fiskarbefolkning och skeppare. Senare sommarnöjesmiljöns på- och tillbyggnader, verandor och snickarglädje, hotell och pensionat, stora sommarvillor och områden med sportstugor. Kungliga segelsällskapets klubbhus från 1896 och 1940-talets sportstugeområde i Troville. Fyr och fyrvaktarboställe från 1700-talet på Grönskär och fyren Korsö torn.

Siggesta - Sund [AB 59] (Värmdö sn)

Motivering:

Herrgårdslandskap med förhistorisk bruknings- och bosättningskontinuitet som främst präglas av 1800-talets senare del och som visar på levnadsbetingelserna för mindre herrgårdar i Stockholms mellanskärgård.

Uttryck för riksintresset:

Järnåldersgravfält som kan knytas till de stora gårdarna. Säterierna Siggesta och Sund med

huvudbyggnader från 1938 respektive 1877, tillhörande ekonomibyggnader, arbetarbostäder, underlydande torp och andra till verksamheten hörande anläggningar. Det av herrgårdsdriften präglade odlingslandskapet med för skärgården hög uppodlingsgrad, vilket i stort sett inte förändrats sedan tidigt 1900-tal.

Ytterskärgårdens jakt- och fiskeplatser [AB 612] (Delen i Djurö och Möja sn:r)

Motivering:

Område som visar betydelsen av den säsongsvisa jakten och fisket i ytterskärgården för skärgårdsbefolkningens försörjning till in på 1900-talet, ett regionalt särdrag för Stockholms och mellersta Östersjöns skärgårdar. (*Forn- och medeltida kustmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Rikliga lämningar från säsongsfiskets och -jaktens tid, bl.a. Stora Nassa som haft permanent bebyggelse från 1700-talet till in på 1900-talet och *säsongsfiskelägena* vid Björkskär-Bodskäret och Horssten. Utspridda bodar för jakt och fiske från 1900-talet och i viss utsträckning 1800-talet. Andra lämningar som tomtningar, ristningar och labyrinter. Öarnas och skärens vindpinade karaktär och fria sikt. (Miljön berör även Norrtälje kommun.).

Uppeby - Nore [AB 609] (Djurö sn)

Motivering:

Kust- och skärgårdsmiljö med två *skärgårdsbyar* som visar på landhöjningens effekter för bebyggelsemönstret, den äldre Uppeby och Nore som uppstått vid mitten av 1800-talet genom att några gårdar från Uppeby flyttades ner till vattnet.

Uttryck för riksintresset:

Planmönster och bebyggelse i de två byarna, deras ägor samt vägen och obebyggda marker mellan dem. Hamnanläggningar i Nore.

I området ingår även:

Spår efter kalkhanteringen vid Nore, sannolikt med medeltida anor, ett tidigt industriminne och en sällsynt näring i Stockholms skärgård. Kalkbrott, lämningar efter ugnar och andra anläggningar som hör till den industriella verksamheten.

Överby - Abborrkroken [AB 613] (Djurö sn)

Motivering:

Sommarnöjesmiljö med sportstugeområde från 1930- och 1940-talen som visar hur man började att i större skala bygga ut samlade områden med fritidsbebyggelse i Stockholms skärgård genom att köpa upp egendomar och stycka dem i tomter.

Uttryck för riksintresset:

Planmönster med vägar och tomter. Den första generationen mycket enkla sportstugor och den fortsatta utbyggnadens bebyggelse från senare delen av 1930-talet och 1940-talet. Rester av den ursprungliga byns, Överby, markanvändning, vägar, bryggor och bebyggelse.

ÖSTERÅKERS KOMMUN

Husarö - Ingmarsö - Svartsö - Gällnö - Hjälmö [AB 615] (Delen i Ljusterö sn)

Motivering:

Skärgårdsmiljö som visar den mångsidiga ekonomi som uppstått som en följd av mellan-skärgårdens speciella topografiska förutsättningar, samt de bosättningsmönster och

levnadsförhållanden detta skapat alltsedan medeltiden.

Uttryck för riksintresset:

Skärgårdsbyar med karaktäristiska lägen vid hamnplatser såsom Husarö och Brottö. Det småbrutna odlingslandskapet, avsöndrade gårdar, torp samt ängs- och betesholmar som uttryck för huvudnäringen jordbruket. Bebyggelse och anläggningar som hör samman med fiske, sjöfart och andra binärningar. De många sommarvillorna och fritidshusen som började uppföras vid tiden kring sekelskiftet 1900. (Miljön berör även Värmdö kommun.).

Roslags-Kulla [AB 63] (Roslags-Kulla sn)

Motivering:

Herrgårdslandskap med gårdsanläggningar som speglar olika sidor av 1700-talets herrgårdskultur, både vad gäller gårdarnas storlek och arkitekturutveckling samt Roslags-Kulla sockencentrum med märklig träkyrka från 1706.

Uttryck för riksintresset:

Östanå herrgård som dominerar bygden, och den mindre och enklare Mälby herrgård, med huvudbyggnader i nyklassicism respektive karolinsk stil. Barockträdgården vid Östanå, som sträcker sig ner mot Saltsjön. Ekonomibygnader, Östanå såg med arbetarbostäder och andra byggnader och anläggningar som visar på verksamheten vid herrgårdarna. Alléer, gamla vägsträckningar och det av godsdriften präglade kulturlandskapet. Roslags-Kulla kyrka i en arkitekturstil som hör hemma i Finland, med f.d. komministerbostad och två äldre skolhus.

Rydboholm [AB 61] (Östra Ryds sn)

Motivering:

Herrgårdslandskap, med Rydboholms slott och Östra Ryds kyrka, som visar levnadsbetingelserna för landets främsta adelssläkter alltsedan medeltidens slutskede.

Uttryck för riksintresset:

Rydboholms slott med det fristående Vasatornet från 1400-talet, ett kärntorn med såväl bostads- som försvarsfunktioner, och huvudbyggnad som i grunden är från 1500-talet men som fick sitt nuvarande utseende från 1700-talet. Den stora engelska *parken* med olika monument och små byggnader. Ekonomibygnader och anläggningar som hör ihop med godsets verksamhet, samt det av herrgårdsdriften präglade landskapet med vidsträckta åkrar, alléer, arrendegårdar och torp, flera med enhetlig utformning. Östra Ryds kyrka, som både är sockenkyrka och Rydboholms patronats- och gravkyrka, med till *sockencentrumet* hörande byggnader som klockarbostad och skola.

Vira bruk [AB 64] (Roslags-Kulla sn)

Motivering:

Bruksmiljö med landets enda klingsmedja 1635-1775, i bruk fram till ca 1940 för redskapssmide.

Uttryck för riksintresset:

Bebyggelsemönstrets oregelbundna karaktär, vilket skiljer sig från flertalet andra uppländska bruk. Stora smedjan och Dahlgrenssmedjan vid fallen i ån, båda restaurerade liksom bostäder för smederna, bodar och anläggningar som ingick i den industriella verksamheten. Dammluckor, vattenränna mm.

I området ingår även:

Tingshus från 1700-talet.

Åkers kanal [AB 62] (Österåkers sn)*Motivering:*

Kommunikationsmiljö med kanal och *förindustriell centralort* från 1820-talet som har förhistorisk tradition som en efterföljare till den vikingatida Långhundraleden. (*Fornlämningsmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Åkers kanal anlades 1820-25 genom muddring av den äldre vattenvägen. Kanalen omfattar en sluss, slussvaktarbostad och andra anläggningar som hör samman med kanalverksamheten. Åkersbro förindustriella centralort växte upp där landsvägen från Stockholm korsade kanalen. I Åkersbro finns "Doktorsbostaden", apoteket, Åkersbro handel, gästgivaregården och andra uttryck för ortens betydelse. De intilliggande järnåldersgravfälten visar på den äldre vattenledens centrala funktion.

LANDSKAPS- OCH MILJÖTYPER

En ordlista till riksintresseöversynen

Inledning

Variationsrikedomen i svensk kulturmiljö har gett upphov till ett helt spektrum av språkliga uttryck för många i grunden likartade företeelser i landskapet. Skillnaderna har ofta dialektalt ursprung, eller härrör exempelvis ur skillnader mellan olika fackterminologier. Språkets nyansrikedom är en kulturell tillgång, men skapar problem i den formella hanteringen av kulturmiljövårdens riksintressen. Dessa skall utöver enastående och unika kulturmiljöer i främsta rummet spegla de för landet och dess historia *karaktéristiska* miljöuttrycken.

Behovet av entydighet i formuleringarna kan komma i konflikt med:

- (1) Regionala och dialektala uttryck som är intimt förknippade med själva kulturmiljöerna och med
- (2) Olika fackuttryck som förekommer inom de olika kulturhistoriska vetenskaperna, samt inom kulturmiljövården, planeringsväsendet och i den politiska sfären.

Det är inte rimligt och knappast heller önskvärt att upprätta en snäv, rent teknisk terminologi för beskrivning av kulturmiljövårdens riksintressen, vilket visserligen kanske skulle göra informationsöverföringen mer exakt, men samtidigt göra hela hanteringen alltför exklusiv. Grundsynen är därför att riksintressehanteringen ska använda ord som ansluter till vad företeelserna kallas på god vardagssvenska. För att motverka kunskapsförluster och bortfall av nyanser måste däremot broar slås mellan kulturhistorikernas *synsätt* och *begrepp* å ena sidan, och planerares och politikernas språkbruk å den andra.

De här framlagda, korta beslutstexternas funktion är att meddela den kulturhistoriska intentionen för tillämpning inom kommunal planering. I föreliggande ordlista definieras de ord som här användes för att uttrycka *landskaps-* respektive *miljökaraktär*. Dessa har en nyckelbetydelse i beslutstexterna, genom att de uttrycker den riksintressanta helhetsaspekt som i första hand skall tas till vara i respektive område. Ordlistan beaktar i första hand rent fysiska aspekter. Den har inget språknormerande syfte, och pläderar inte heller för någon viss vetenskaplig eller teknisk vokabulär, utan eftersträvar att finna de mest vedertagna uttrycken för kvaliteterna ifråga. Den relaterar sig också enbart till de här framlagda texterna.

Begrepp

Backstugubebyggelse Se *Malmbebyggelse*.

Badort Samhällsbildning som alltsedan 1800-talet anlagts för eller kommit att domineras av turistväsen i anslutning till badstränder.

Befästningssystem Se *Fästnings- och skansmiljöer*.

Bergsmansby Miljömässiga sammanhang kring bybebyggelse där bönderna med övrig bondenäring har förenat gruv- eller bergsbruk. Bergsmansbyarnas karakteriseras förutom av olika uttryck för materiell välmåga, särskilt av relationen till den vanligtvis av bergsmännen själva ägda gruvan eller hyttan, av därmed sammanhängande skogs- och vattenkraftsbehov, samt av detaljer i byggnadsskicket, såsom slaggstensmurar, gjutjärnsskorstenar osv (jfr *Bymiljö*).

Bodland Se *Fäbodmiljö*.

Borgmiljöer Närmiljön kring förhistoriska och medeltida befästa anläggningar. Betydelseskiljande mellan borg och befästning är närmast att den förra ofta var en befäst bosättning i kulturer där lokala krig och skärmytslingar hörde till vardagen, medan den senare hänför sig till centraliserade statsbildningar, inom vilka befästningar är specialiserade militäranläggningar.

Bostadsområde Område präglad av rumsligt och formmässigt sammanhållen bostadsbebyggelse från företrädesvis 1900-talet i eller intill stads- eller tätortsmiljö. Bostadsområden kan innefatta både flerbostadshus och villor (jfr *Förortsmiljö, Villastad/villasamhälle*).

Boställsmiljöer Miljömässiga sammanhang kring det militära indelningsverkets boställen (militieboställen) med deras karakteristiska uttryck för rangskillnader mellan officerare, underofficerare och soldater (jfr *Herrgårdsmiljöer, Torpmiljöer*).

Bruksmiljö För Sverige och Finland unik tidigindustriell samhällsbildning med produktionsanläggningar, energiförsörjningssystem (vattenfördämningar, träkolning), förvaringsbodar, transportsystem, kontor, bostäder, ägarens statusanläggningar, mer eller mindre tydligt präglade av brukssystemets ekonomiskt-politiskt privilegierade ställning, patriarkaliska organisation, de kvalificerade bruksarbetarnas traditionella yrkesstolthet och ibland med hierarkiserande (ideal)plan. Bruken präglade särskilt skogsmiljöer (se d o) i sitt omland, men upprätthöll vanligtvis en skarp formell gräns gentemot dessa.

Brukssamhälle *Industrimiljö* (jfr d o) som utvecklats ur äldre *bruksmiljö* (se d o) och därvid i sina uttrycksformer byggt vidare på dess sociala ambitioner, yrkestraditioner, självkänsla mm.

Brunnsmiljö Se *Kurort*.

Bygdecentrum Se *Förindustriell centralort*.

Bymiljö Bosättning innehållande flera intill varann belägna gårdar (minst två) och tillhörande produktionsmarker med vissa marksamfälligheter och viss funktionell samverkan. Framför allt avses här jordbrukets byar med sina under äldre tid täta slutna bykärnor och utvecklade kollektiva brukningsformer. Med **Kyrkby** avses bymiljö som innesluter sockenkyrka utan fullt utvecklat *sockencentrum* (se d o). **Skärgårdsby** avser bymiljö präglad av den speciella näringssammansättning som uppkommer i *kust- och skärgårdsmiljö*. Bybegreppet är dock inte enbart knutet till jordbruksnäringen, utan kan förekomma i sammansättningar som **Hantverksby, Gruvby, Sameby** osv. För ett i praktiken upplöst men kameralt kvarlevande bybegrepp, se *Laga skiftes-landskap*, (jfr *Bergsmansby*).

Bykärna Närmiljön kring brukningscentrum i en (jordbruks)by med tätliggande gårdsbebyggelse.

Centralbygd Landskapsparti präglat av allt sedan förhistorisk tid successivt utvecklat jordbruk, som till följd av ekonomiska och kommunikationsmässiga fördelar under lång tid dominerat intilliggande trakter, vilket bl a framgår av att gemensamma centralfunktioner (tingsplatser, huvudkyrkor, handelsplatser mm) varit lokaliserade till den relativt begränsade centralbygden. Denna är vanligen antingen *Dalgångs-* eller *Slättbygd*.

Dalgångsbygd Landskapsparti präglat av långvarigt – i syd- och mellansverige ofta sedan yngre stenåldern – successivt utvecklat lantbruk i en dalgång, vars existerande grundstruktur av byar och gårdar vanligen bildats under yngre järnålder/tidig medeltid och vars infrastruktur av vägnät, sockencentra mm vanligen kan följas tillbaka till medeltiden

Enskifteslandskap Landskapsparti med karakteristiskt regelbunden fördelning av brukningsenheter, vilka fått all sin mark samlade i ett enda skifte. Enskiftet genomfördes vid 1800-talets början, främst på de stora fullåkersslätterna i södra Sverige, där det ersatte de traditionellt splittrade ägoskiftena, vilket innebar en radikal omvandling av det äldre kulturlandskapet.

Egnahemsmiljö Område präglat av småhusbebyggelse där de boende äger sina hem, tillkommet i anslutning till bostadssociala reformer för arbetarklassen och finansierat genom egnahemslån 1905-45 eller genom likartade enskilda initiativ. I anslutning till städer och tätorter anlades områdena ofta utanför stadsplanlagd bebyggelse. Men de har efterhand kommit att inordnas i planmässiga former. Husen har vanligtvis uppförts på enhetligt sätt och i liten storlek, men individualiserats genom senare förändringar.

Ensamgård Jordbruksfastighet som inte tillhör by.

Farledsmiljö Område längs kust och i skärgård med sammanhängande spår av äldre farledssträckningar såsom fyror, båkar, rösen, prickar och andra element i äldre signalsystem, av enkla hamnanläggningar, handels-, lastage- och övernattningsplatser, lots- och förtullningsstationer, samt annan infrastruktur förknippad med äldre sjöfart, alltsamman präglat av ett karakteristiskt ortnamnskick.

Finnbebyggelse, finngård Miljö kring skogsgårdar med ursprung i invandringen av savolaxfinska svedjebbrukare under 1500 och 1600-talen, med karakteristiskt läge, byggnadsbestånd och ofta även naturpåverkan.

Fiskeläge (huvudsakligen i Västsverige) Tätbebyggelse vid hamn vars befolkning i huvudsak livnär sig på fiske, med stugor, bodar och andra ekonomibyggnader, torkställningar, bryggor, kajer mm.

Fiskehamn Hamnanläggning med ekonomibyggnader och övernattningsbodar för fiske.

Fjällbygd Landskapsparti med jordbrukskolonisation på föga odlingsvärd mark och i kärvt klimat där överlevnad har berott på invånarnas förmåga att kombinera försörjningsnicher. Fjällbygderna utgjorde bondesamhällets marginalbosättningar och tillkom oftast i samband med mer allmänna försörjningskriser. Genom sin isolering har skogs- och fjällbygder ofta bevarat ålderdomliga kulturdrag (jfr *Skogsbygd*).

Fornlämningsmiljö Miljö vars kulturhistoriska betydelse främst konstitueras av fasta fornlämningar, deras relation sinsemellan och till naturmiljön

Fornlämningskoncentration Relativ förtätning av fornlämningar som exempelvis kan ha betydelse i en utvecklingskedja på platsen.

Fullåkersbygd Slättnråde där odlingen helt har präglats av spannmålsodling. Fullåkersbygden gjorde gällande i våra främsta jordbruksbygder redan under 1700-talet, men har i stor utsträckning uppstått genom modern landskapsrationalisering i *central-* och *dalgångsbygder*, eller kan exempelvis återgå på sjösänkingsföretag under 1800-talet.

Fäbodmiljö Klungbebyggelse av övernattningsstugor och ekonomibyggnader med inhägnad vall och slåttermarker, belägen i storskogen – ofta mitlids från ägargårdarna – för att möjliggöra extensivt sommararbete i skog under perioden senmedeltid – 1900-talets början, varvid huvudsakligen kvinnor skötte djuren och beredde mjölkprodukter. Olika fäbodtyper och regionala benämningar förekommer, som hem- resp långfäbodar, vilka utnyttjades i ett ambuleringssystem. I Hälsingland motsvaras hemfäbod av benämningen **Bodland**. Vid somliga fäbodar har även jordbruk bedrivits, ibland i den utsträckningen att de förvandlats till byar.

Fästnings- och skansmiljöer, befästningssystem Genom starka mur- och vallanläggningar skyddad militär styrkeposition från 1500-talets mitt och framåt, vanligen anlagd för att kontrollera strategiskt viktiga farleder, vägar eller för att skydda nationens eller en landsdels centrala inrättningar. Fästningsmiljöer innefattar personalbostäder, kanslier, mässar, logement, transportutrustning (stallar, vagnslider, torrdockor, hangarer osv) sprängmedels- och vapendepoter, militärtekniska anläggningar, träningsmiljöer mm, samt tillhörande samhällsbildning och andra eventuella kringaktiviteter. Skansar är till skillnad från fästningar inte permanent bemannade i fredstid.

Förindustriell centralort Speciell ortstyp som under perioden 1400-1800-tal helt eller huvudsakligen präglades av ämbetsmannagårdar och institutioner. Den sammanfaller ofta med *Sockencentrum*, *Boställsmiljöer* (se d o) och ibland även med mer diffusa tecken på äldre centralitet, t ex i form av fornminnen. För platser av denna karaktär med mycket lång kontinuitet och entydig relation till en bestämd, vanligtvis mindre region kan ordet **Bygdecentrum** användas.

Förortsmiljö Tätortsområde vars funktioner är betingade av en intilliggande stad, oftast tillkommet i ett eller några få historiska sammanhang, till följd av stadslivets ”årsringsvisa” expansion alltifrån 1800-talets senare del, och med därav följande tydlig tidsprägel. Förortsmiljöer innehåller bostadsområden, primärvård, affärscentra och kommunikationszoner, men ofta även institutions- och industriområden.

Gatehusbebyggelse Se *Malmbebyggelse*.

Gruvby Närmiljö kring tidigindustriell gruvhantering som föranlett fast bosättning.

Gruvmiljö Miljömässiga sammanhang kring gruvor innefattande anläggningar för uppföring, energiförsörjning och transporter såsom lavar, dammar, kanaler, stånggångar mm, samt stenvarp, förvaltnings- och industrilokaler, jämte till gruvhanteringen relaterad samhällsbildning. Ibland har gruvmiljöer utvecklats till industrimiljö eller industrilandskap.

Gränsbygd Landskapsparti vid Sveriges nuvarande och tidigare riksgränser präglad dels av befästningsverk och andra försvarsanordningar, dels av tydliga kulturella kontraster i byggnadsskick och markanvändning. De äldre vägarna genom gränsbygder har ofta spelat stor historisk roll.

Hamnfiske (i Östsvrige) Se *Fiskehamn*.

Handelsplats ”Spontan” – ofta illegal – mötesplats med viss fast bebyggelse för handel och andra sammanhängande aktiviteter under perioden yngre järnålder – 1800-tal. De har antingen vidareutvecklats eller övergivits, och kan i det senare fallet utgöra fast fornlämning.

Hantverksby Bymiljö där hantverk för avsalu varit dominerande näringsfång och jordbruk förekommit som binäring, karakteriserade av tillgången på råvara, vattenkraft, särpräglade ekonomibyggnader mm (jfr *Bergsmansby, Gruvby*).

Herrgårdslandskap Landskapsparti kring en eller flera stora, under perioden medeltid – 1800-talet framvuxna egendomar. Herrgårdslandskap utmärks estetiskt av de stora gårdarnas monumentala centra (se *Herrgårdsmiljö*) med tillhörande allésystem och vanligtvis storskaligt inrättade produktionsmarker, omgivande ädellövskog, där särskilt eken tillmätts symbolvärde. Vidare utmärks de av storgårdarnas storskaliga produktionssystem med, ibland stilpräglade, arrendegårdar och torp – ofta med markerade samband till sockenkyrka eller sällsyntare, med egenkyrka, ofta med synliga nedslag av olika perioders ekonomiska läror i form av (ofta idealiserat gestaltade) system av vägar, broar, kanaler, järnvägar, manufakturer, hamnanläggningar, magasinsbyggnader, ibland även med synliga nedslag av social filantropi och idealism t ex påkostade skolbyggnader, ”museer”, ”kulturminnesvård” osv (jfr *Slottslandskap*). Vanligt förekommande är även spår efter tidigare byar som avhysts vid godsbildningen

Herrgårdsmiljö Miljömässiga sammanhang med karakteristisk kulturprägel kring en herrgård. Utmärkande för herrgårdskulturen är bland annat monumentalt anlagda gårdsanläggningar i huvudsak framvuxna under perioden 1600-1800-tal (corps-de-logi, park, trädgård/orangeri, allésystem, storskaliga, ofta idéalt formgestaltade ekonomianläggningar och enhetliga personalbostäder), med för storskalig egendrift inrättade produktionsmarker, samt omgivande ädellövskog där särskilt ekbestånden har symbolvärde. I Skåne bevarar många herrgårdar en 1500-talsprägel (jfr *Slottsmiljö*).

Industrilandskap Landskapsparti präglad av storskalig industriverksamhet, i huvudsak sådan som vuxit fram efter 1800-talets mitt. Industrilandskapet utmärks av specifika branchrelaterade, oftast funktionellt gestaltade byggnader. Industrilandskap kan innehålla gruvor med uppfordringsanläggningar osv, storskaliga system för energiförsörjning och transporter, samt förbränningsanläggningar, hallbyggnader som innesluter flera produktionsled, skorstenar, slaggvarp och andra monument över industrins avfallsproblem. I jämförelse härmed är de olika företagens manifestering av rikedom, makt, inflytande, socialt ansvar osv i synliga tecken relativt återhållsam, även om den sällan saknas. Till industrilandskapet hör relaterade samhällsbildningar, boendemiljöer, föreningslokaler, välfärdsinrättningar osv. (jfr *Stadsmiljö, Tätort*).

Industrimiljö Miljömässiga sammanhang kring en eller ett fåtal industriella anläggningar med tillhörande system för energiförsörjning, varutransporter och avfallshantering samt till industrin relaterad samhällsbildning, boendemiljö, föreningslokaler, välfärdsinrättningar osv. (jfr *Stadsmiljö, Tätort*).

Industrianläggning Närmiljön kring en industri, i huvudsak omfattande dess produktionslokaler, tekniska system, interna material- och energiflöden.

Järnvägsmiljö Se *Kommunikationsmiljö*.

Kanalmiljö Se *Kommunikationsmiljö*.

Koloniområde Område i anslutning till städer och tätorter som delats i mindre lotter och upplåtits till enskilda för trädgårdsodling och ofta även för individuell sommarstugubebyggelse. Företeelsen tillhör i huvudsak 1900-talets förra del.

Kommunikationsmiljö Område som speglar kommunikationernas successiva utveckling eller utvecklingsnivå vid en viss tid, med såväl tekniska anläggningar som det system av ”service” som funnits längs med dem under alla tider, alltifrån prickar, fyror och milstolpar till krogar och värdshus, samt utmed dem ibland förekommande manifestationer av rikedom, makt, inflytande, socialt ansvar osv i synliga tecken. Man bör likväl där så är möjligt precisera termen: **Vägmiljö** Transportled för gång, ritt och fordon, vägstråk med tillhörande broar, tillhörande servicesystem mm. **Kanalmiljö** Vattenväg med grävda

partier, slussar, tekniska anläggningar, tillhörande servicesystem och relaterade samhällen, På liknande sätt **Järnvägsmiljö** osv.

Kognitivt eller Traditionsbärande landskap Landskapsparti vars kulturhistoriska betydelse främst består i exceptionellt starka föreställningar som ett samhälle eller en viss grupp människor traditionellt knyter till dess fysiska form, naturinnehåll, bebyggelse osv på grundval av där inträffade händelser, med detta förknippade personer, konstnärliga uttryck eller andra företeelser av nationell eller internationell betydelse.

Alla landskap bär naturligtvis på traditioner och kognitiva värden, men det fordras exceptionella sådana kvaliteter för att enbart detta ska förläna dem riksintressestatus. Exempel på kognitiva landskap erbjuder vissa samiska kulturmiljöer och ön Blå jungfrun i Kalmar sund.

(Vatten)-Kraftverksmiljö Vattenkraftverksanläggning med tillhörande fördämningar, transformatorer, utstrålande kraftledningar och övriga anläggningar samt till kraftverket relaterad samhällsbildning, boendemiljö, föreningslokaler, välfärdsinrättningar osv.

Andra kraftverkstypers (vind-, kol-, kärnkraftverk) miljöer torde om och när de blir aktuella för riksintresseurvalet komma att definieras på motsvarande sätt med de förändringar som länkningen till energikälla, säkerhetsaspekter och avfallshantering kräver.

Klostermiljö Bebyggelsegrupp med kyrka, bostads- och samlingsbyggnader, samt anläggningar för kontemplativt liv och därmed förenligt praktisk arbete där en grupp män eller en grupp kvinnor lever samman enligt givna religiösa regler som munkar respektive nunnor. Även dubbelkloster förekommer där män och kvinnor lever i separata avdelningar. Klosterväsendet sönderfaller i många olika ordnar med skilda specialinriktningar och sina speciella regler, vilka även innefattar klostrens byggnadsskick, varigenom många kulturdrag från medelhavsvärlden kommit att införas till vårt land. I vårt land avser benämningen företrädesvis ruinparker, med lämningar av det under 1500-talet avskaffade medeltida klosterväsendet.

Kurort Hälso- och rekreationsanläggning av högre ståndsprägel under perioden 1600-tal till tidigt 1900-tal med därtill relaterade behandlingsinstitutioner, sällskapslokaler och (service-)samhälle. (Benämningen **Brunnsmiljö** är också gångbar.)

Kustlandskap Landskapsparti som bär särskild och i viss mån enhetlig prägel av närheten till havet, oftast med differentierad näringsstruktur präglad av fiske och sjöfart i kombination med jordbruk, med många nedslag av kommunikationsväsendets kulturhistoria och av senare sekels rekreativliv. Karaktäristiskt för kustlandskapet är därutöver att monumentalt syftande anläggningar, t.ex. gravhögar och kyrktorn, i någon mening vänder sig mot havet.

Kust- och skärgårdsmiljö Område med differentierad näringsstruktur präglad av fiske och sjöfart i kombination med jordbruk, med många nedslag av kommunikationsväsendets kulturhistoria och av senare sekels rekreativliv. Grundmönstret av byar och gårdar kan ofta härledas från yngre järnålder/tidig medeltid, men innehåller inte sällan spår av långt äldre utnyttjande, som skett säsongvis från boplatser på fastlandet. Ofta bär de även mer sentida spår av konjunkturmässigt uppflammande aktiviteter.

Kvarnmiljö Koncentration av vatten- eller väderkvarnar med eventuellt förekommande ekonomi- och personalbyggnader. Kvarnmiljö kan även beteckna en mer differentierad samling av vattendrivna, för- och tidigindustriella anläggningar knutna till större forsar (mjöl-, såg- och papperskvarnar, vadmals- och linnestampar, manufaktur ibland åtföljt av tidiga kraftverk, mekaniska verkstäder osv).

Kyrkby Se *Bymiljö*.

Kyrkstad I övre Norrland sedan 1600-talets början förekommande tätortsmiljöer av stugor för övernattnings vid sockencentrum i anslutning till långhelger med gudstjänst-, marknads- och nöjesliv.

Kärnbygd Se *Centralbygd*.

Köping Tätort av småstadskarakter med administrativ särställning intill 1971, ofta historiskt framvuxen ur *handelsplats*, vilken legitimerats som ett komplement till stadsväsendet. De första köpingarna utsågs 1620.

Laga skiftes-landskap Odlingslandskap tillsynes präglad av välarronderade ensamgårdar som i själva verket dock har utflyttats från gemensamma bykärnor, vanligtvis i samband med laga skifte (1827 –). Rätvinkliga lokala vägnät, tydliga stenhägnadssystem och öppna diken kan vara element i landskapet som härrör från tiden närmast efter laga skifte.

Laga skiftet var mindre radikalt än enskiftet och betydde bl a långt ifrån alltid att bykärnorna ”sprängdes” i fysisk mening genom utflyttning, men det innebar att bylivets tidigare kollektivism och funktionella samverkan till stora delar upphörde. För förståelsen av laga skifteslandskapets dynamik är de bevarade resterna av bykärnor, eventuella samfälligheter och gemensamhetsbruk viktiga.

Lågteknisk järnframställningsplats Närmiljö kring blästerugnar, slagghvarp mm där rödjord, sjö- eller myrsmalm förädlats till järn. Dessa järnframställningsplatser brukades i allmänhet från intilliggande bondebygder under järnålder, medeltid och i vissa trakter ända fram till mitten av 1800-talet.

Malmbebyggelse Småstugubebyggelse från främst 1700- och 1800-talen på byarnas samfälliga mark bebodd av egendomslösa grupper, som betalade viss hyra. Sådant kåkgytter fick växa fram på de platser som ur byalagets synpunkt var minst värdefulla; ibland på byns torg, ibland i bykärnans utkant, ibland där utmarken tog vid. Tå- Utanvids- Gatehus- och Backstugubebyggelse är olika regionala benämningar på detta slags bebyggelser.

Malmbebyggelserna befolkades inte bara av bondesamhällets utslagna, utan allt efter regionernas förutsättningar även av hantverkare, sjömän, fria arbetare och ibland även av vad som idag skulle kallas entreprenörer. De rymmer en avsevärd social dynamik.

Marknadsplats Fast plats för regelbundet återkommande marknader. Den utmärkes vanligen av sitt lättåtkomliga läge i bondesamhällets kommunikationer och kan ha vissa fasta anläggningar, som marknadsstånd och bodar. Marknadsplatser har ibland dragit till sig myndighetsfunktioner, gästgiveri osv.

En marknad har ofta varit första utvecklingsstadium i framväxten av städer och tätorter. Marknadssystemet har ursprung i förkristen tid. Det var en nödvändigt inslag i årscykeln för hela landsändar och företer därför stor strukturell seghet. Om en marknad förbjöds dök den ofelbart upp någon annan stans i närheten. Emellertid har statsmakternas försök att reglera marknadssystemet från 1500- till 1800-tal försvårat möjligheterna att härleda många marknader.

Mellanbygd Landskapsparti i områden där den odlingsvärda jordbruksmarken ofta framträder på relativt begränsade ytor i stora skogsområden, där ett lantbruk med många binärningar successivt utvecklats och där speciella ekonomiska nicher ofta avknoppats. Mellanbygdernas fysiska grundstruktur av byar och gårdar kan ofta innesluta spår av mer konjunktorellt betingade verksamheter, såsom industriellt råvaruuttag mm. Storstrukturen av vägnät, sockencentra mm kan ofta följas tillbaka till 1600-talet (orden Risbygd och Övergångsbygd har ungefär samma innebörd).

Militära miljöer Samlad benämning på regementsmiljöer, befästningsmiljöer, befästningssystem, militärläger mm inklusive karakteristisk bebyggelse i form av fortifikationer, kanslier, mässar, logement, transportutrustning (stallar, vagnslider, torrdockor, hangarer osv) sprängmedels- och vapendepoter,

militärtekniska anläggningar, övningsfält och andra träningsmiljöer samt tillhörande samhällsbildning och kringaktiviteter knutna till en av centralmakten organiserad, ständigt aktionsberedd krigsmakt från 1500-talets mitt och framåt.

Municipalsamhälle Se *Tätort*.

Odlingslandskap Samlingsbegrepp för landskap präglat av lantbruk. Odlingslandskapet innefattar herrgårdar, byar och gårdar med dessas transportvägar, arbetsställen och produktionsmarker, såsom åkrar, ängsmark, betesmark, bondeskog, vattendrag, våtmarker och sjöar. Kulturhistoriskt betingade urval i odlingslandskapet kan vara ettdera *Slättbygd*, *Dalgångsbygd*, *Mellanbygd* eller *Skogsbygd* eller *Fjällbygd* (se d o).

Residensstad Se *Stadsmiljö*.

Risbygd Se *Mellanbygd*.

Samiska kulturmiljöer Samlingsnamn på samiska boplatser med tillhörande flyttningsrevir, kåtaplatser, visten, kultplatser, flyttningsvägar och betesmarker, jämte fjälllandskapets kognitiva värdeinnehåll.

Sanatoriemiljö Närmiljö kring vilohem eller specialistsjukhus för lungotspatienter med karakteristiska verandor, park- och promenadanläggningar mm, vanligen lokaliserad till skogs- och bergstrakter med ”hög luft”.

Skepparsamhälle, skepparbebyggelse Kustbosättning vid hamnplats präglad av småskalig rederi- och sjöfartsverksamhet ofta historiskt framvuxen ur eller kombinerade med fiske.

Skogsbygd Landskapsparti med jordbrukskolonisation på mindre odlingsvärd, ofta stenbunden mark. Bosättningarna har ofta en bakgrund i utmarksfunktioner relaterade till näraliggande jordbruksslätter. Sin fasta befolkning har de då vanligtvis fått i samband med mer allmänna försörjningskriser. Dessa bygders utveckling har berott på invånarnas förmåga att kombinera försörjningsnicher. Ett karakteristiskt specialfall utgör *finnbebyggelsen* (se d o) i Svealand och Mellannorrland. Genom isolering har en del skogsbygder bevarat ålderdomliga kulturdrag (jfr *Fjällbygd*).

Skolstad Se *Stadsmiljö*.

Slottslandskap Landskapsparti kring en eller flera de stora, under perioden medeltid – 1800-talet framvuxna egendomar, vilkas centrala anläggningar i dagligt tal benämnes *slott* (se *Slottsmiljö*). Till slottslandskapet räknas ekonomibyggnader, allésystem och vanligtvis storskaligt inrättade produktionsmarker, omgivande ädellövskog där särskilt eken tillmätts symbolvärde, ibland stilpräglade arrendegårdar och torp, ofta med markerade samband till sockenkyrkan, eller sällsyntare med egenkyrka, ofta med synliga nedslag av dika perioders ekonomiska läror i form av (ofta idealiserat gestaltade) system av vägar, broar, kanaler, järnvägar, manufakturer, hamnanläggningar, magasinsbyggnader, ibland även med synliga nedslag av social filantropi och idealism t ex påkostade skolbyggnader, ”museer”, ”kulturminnesvård” osv. I slottslandskapet finns ofta lämningar av byar, vilka avhysts i anslutning till storgodsbildningen (jfr *Herrgårdslandskap*).

Slottsmiljö Miljömässiga sammanhang med karakteristisk kulturprägel kring ett sådant storgårdscentrum som i dagligt tal benämnes *slott*. Ordet sammanhänger etymologiskt med *sluta* och avser främst monumentala stenhus, som är, har varit eller ger sken av att vara befästa, samt överhuvudtaget kungahusets gårdar. Slottsmiljöer inkluderar förutom monumentalt anlagda gårdsanläggningar vanligtvis vallgravar, park, trädgård/orangeri, allésystem, storskaliga, ofta idealt formgestaltade ekonomianläggningar och enhetliga personalbostäder) med för storskalig egendrift inrättade produktionsmarker, samt omgivande ädellövskog där särskilt eken tillmätts symbolvärde. I Skåne bevarar slottsmiljöer en 1500-talsprägel (jfr *Herrgårdsmiljö*).

Slättbygd Landskapsparti präglat av långvarigt – ofta sedan yngre stenåldern – successivt utvecklat lantbruk på bördig, sammanhängande slättmark, vars fortfarande existerande struktur av byar och gårdar grundlagts under järnålder/tidig medeltid, vars infrastruktur av vägnät, sockencentra mm vanligen kan följas tillbaka till medeltiden, och där karakteristiska herrgårdsmiljöer ofta tillkommit genom punktvisa ornstruktureringar alltifrån senmedeltid t o m 1600-talet.

Småstadsmiljö betecknar ett småskaligt för nordeuropa särpräglat stadsbyggande som ägde bestånd fram till sekelskiftet 1900 och som karakteriserar en stor del av det svenska stadsväsendet. Kännetecknande för småstaden är bl a dess relativt svaga ekonomiska differentiering, dess mycket fåtaliga tongivande elit, att stadsborgarna fram till slutet av 1800-talet regelmässigt drev visst lantbruk. Ofta bevaras trädgårdar och viss lummighet nära stadskärnan. Vidare spårar man ofta effekter av lokala byggnadsordningar och brandstadgor i bebyggelsen, som var låg utom vid dess centrala torg, där symboliska markeringar av själva stadsvärdigheten även var vanliga. De svenska småstäderna var ofta ”**trästäder**” (jfr *Köping, Stadsmiljö*).

Sockencentrum Närmiljö successivt framvuxen kring sockenkyrka och prästgård och i idealfallet innefattande sockenstuga, klockargård, fattigstuga, skolhus, tiondebod, sockenmagasin och kyrkstallar. I övre Norrland dessutom förbundet med **Kyrkstad**. Sockencentra utgör ett specialfall av Administrativ centralort (jfr d o) och har i många fall utvecklats till sådana genom att dra till sig världsliga centralfunktioner. (Jfr *Bygdecentrum*).

Sommarnöjesmiljö Närmiljö eller landskapsparti på landsbygden som utvecklats för stads- och tätortsmänniskors semesterboende och rekreationsaktiviteter, såsom ”grosshandlarvillor”, sportstuguområden mm.

Stadslandskap Samlingsbegrepp på storskaliga bebyggelseagglomerationer kring ett eller flera urbana centra, med dessas historiskt framvuxna administrativa och kommersiella kärnor, ”årsringsvisa” expansioner, jämte institutions-, industri-, boende- och kommunikationszoner.

Stadsmiljö Område inom de historiskt framvuxna tätorter som intill 1971 åtnjöt stadsprivilegier, med dessas karakteristiska inslag av myndighets- handels- och hantverksfunktioner, och till dem relaterade bebyggelsemönster och rumsliga organisation. Bland stadsmiljöer framträder särskilt **Residens-**, **Stifts-** och **Skolstäder** med institutionella och sociala uttryck präglade av respektive förvaltningar, ofta även med olika tecken på det underlydande upptagningsområdets intresse för orten. **Industristaden** förenar *industrimiljö* eller *industrilandskap* (se d o) med stadsmiljön.

Stationssamhälle Se *Tätort*.

Stiftsstad Se *Stadsmiljö*.

Tidigindustriell miljö Närmiljön kring manufaktur och andra organiserade produktionscentra med enkel energianvändningen, såsom vattenhjul, tråkolseldning och muskelkraft med eventuell tillhörande samhällsbildning.

Torplandskap Område dominerat av torp och annan marginaliserad bebyggelse på ofri grund, exempelvis längs vägar i utmarkerna mellan herrgårdar.

Torpmiljö Närmiljö med torpbebyggelse och tillhöriga produktionslotter vanligtvis belägen i byars eller herrgårdars mindre odlingsvärda utmarker. Vanligtvis var torparna ekonomiskt och rättsligt beroende av byns eller herrgårdens ägare, vilket ibland kan finna symboliska uttryck i bebyggelsens utformning. Särpräglade och lätt identifierade är *soldattorp*, vilka återgår på det militära indelningsverkets bestämmelser alltsedan 1600-talet, men i princip inte eljes skiljer sig från andra slags torp (jfr *Boställsmiljöer*).

Tåbebyggelse Se *Malmbebyggelse*.

Tätort Samlingsbegrepp för tät bebyggelse som förklaras av näringsmässigt differentierade centrala funktioner, med eller utan inslag av administrativa funktioner utöver den rent lokala nivån. Begreppet innefattar alla former av urbanisering, således även städerna, men användes här endast om orter som inte kan preciseras närmare. Under tätortsbegreppet kan man ibland föredra att precisera **Stationssamhället**, förklarad av järnvägsutbyggnaden, **Industriorten**, förklarad av industrialiseringsprocessen på landsbygden, samt **Municipalsamhället**, vilket utan hänsyn till näringsmässig förklaring avser de tätorter vilka 1862-1971 ålades att följa ordnings- byggnads- och hälsovårdsstadgorna för städer utan att utbrytas ur landskommunerna.

Utanvidsbebyggelse Se *Malmbebyggelse*.

Villastad, villasamhälle Område präglad av friliggande villabebyggelse i eller som förort till någon stad eller tätort, oftast tillkommet under en eller några få tidsperioder alltsedan 1800-talets mitt och med därav följande stark tidsprägel. Inom ramen för en viss genomgående medelklassprägel uppträder villastaden/samhället med många sociala nyanser.

Vägmiljö Se *Kommunikationsmiljö*.

Övergångsbygd Se *Mellanbygd*.